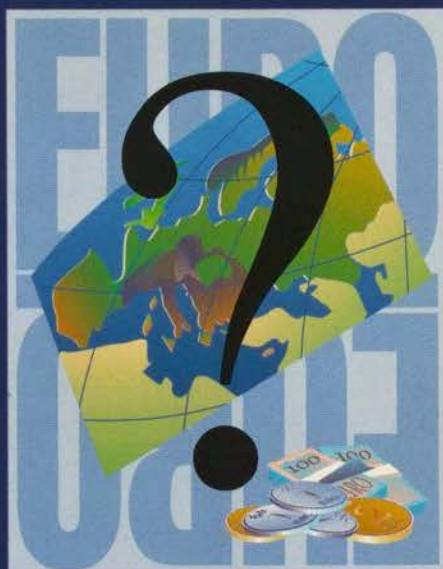

Bilaga 13
till
EMU-utredningen
(SOU 1996:158)

Per Lundborg

EMU, sysselsättningen
och den svenska
arbetsmarknadens
anpassningsförmåga

Ref VOB
Occ STM

Statens offentliga utredningar
1996:158
Finansdepartementet

EMU, sysselsättningen och den svenska arbetsmarknadens anpassningsförmåga

Per Lundborg

Bilaga 13 till EMU-utredningen
Stockholm 1996

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90

NORSTEDTS TRYCKERI AB
Stockholm 1996

ISBN 91-38-20451-7
ISSN 0375-250X

Förord

EMU-utredningen (Fi 1995:17) tillsattes i oktober 1995 för att utreda konsekvenserna av en eventuell svensk anslutning till den tredje etappen av den ekonomiska och monetära unionen (EMU).

Utredningen gav ett antal utländska och svenska experter i uppdrag att utarbeta särskilda underlagsrapporter till utredningen som redovisas i separata bilagor till betänkandet. Rapporterna har i vissa fall syftat till att ge en sammanfattande bild över forskningsläget på viktiga områden, i andra fall till att djupare analysera centrala frågeställningar där utredningen bedömt att det funnits behov av ytterligare studier. För slutsatser och rekommendationer i bilagorna svarar författarna själva.

Denna rapport till utredningen har författats av docent Per Lundborg. Han är verksam vid Fackföreningsrörelsens institut för ekonomisk forskning (FIEF), Stockholm. Lundborg har främst forskat inom områdena arbetsmarknadsekonomi och internationell ekonomi. Internationell arbetskraftsrörlighet är ett huvudområde för hans forskning. Då rapporten skrevs var Lundborg verksam vid Industriens utredningsinstitut (IUI), Stockholm.

Stockholm i december 1996

Lars Calmfors
Ordförande

Christina Nordh Berntsson
Sekreterare

Sammanfattning*

Ett EMU-medlemskap innebär att man avhänder sig möjligheten att utnyttja växelkursjusteringar för att anpassa ekonomin till ändrade förhållanden. I stället måste man förlita sig på att anpassningen kommer till stånd genom att löner och priser är flexibla samt att arbetskraften snabbt förflyttar sig mellan länder och mellan regioner inom ett land. Bilagans huvudsyfte är att belysa frågan om den svenska ekonomin är skickad att klara av nödvändiga reallöneanpassningar utan växelkursinstrumentet

Empiriska skattningar av löneflexibilitet och arbetskraftsrörlighet är av begränsat värde för en bedömning av EMU-frågan bl a därför att resultaten inte kan överföras på den situation som kommer att gälla vid ett medlemskap. Därför kompletteras denna genomgång med en bedömning av hur den svenska ekonomin tidigare har anpassat sig vid betydande förändringar. Utifrån senare års erfarenheter av svensk ekonomisk politik görs bedömningen att den svenska ekonomin i dag inte besitter en sådan flexibilitet att arbetslöshetsökningar till bestående höga nivåer kan undvikas vid betydande ekonomiska förändringar.

I studier över hur ekonomier anpassar sig till omvärldsförändringar har man, såväl för USA som för Sverige och andra europeiska länder, dragit slutsatsen att det är arbetskraftens rörlighet och inte löne- och prisflexibilitet som är den centrala faktorn vid anpassningen. Ännu har ingen empirisk studie visat att ekonomier i praktiken klarar nödvändiga reallöneanpassningar enbart med hjälp av hög löne- och prisflexibilitet. Det förefaller med andra ord riskfyllt att gå med i EMU då den internationella arbetskraftsrörligheten är begränsad och man tvingas förlita sig på enbart löne- och prisflexibilitet.

* Bilaga till EMU-utredningen. Jag har gynnats av diskussioner under seminarier vid Industriens utredningsinstitut, Uppsala universitet och Nordiska ekonomiska forskningsrådets möte i Lillehammer. Lars Calmfors och Nils Gottfries har bidragit med värdefulla synpunkter på ett tidigt utkast.

Innehåll

1	Inledning	9
2	Vilka anpassningskrav ställs på ekonomin under EMU?	13
2.1	Allmänt	13
2.2	Vad är ett optimalt valutaområde? – teoretiska villkor för EMU	13
2.3	Andra anpassningsmöjligheter	16
2.3.1	Transfereringar mellan länder	16
2.3.2	Regionala effekter inom Sverige	16
2.3.3	Om full sysselsättning inte råder ändras slutsatserna	17
2.3.4	Finanspolitiska åtgärder	17
3	EMU och den svenska arbetsmarknadens effektivitet	19
3.1	Är den svenska arbetskraftsrörligheten tillräckligt hög för ett EMU-deltagande?	19
3.1.1	Arbetskraftsmigration över Sveriges gränser	19
3.1.2	Arbetskraftsmigration mellan Sveriges regioner	22
3.1.3	Studier av regional anpassning	23
3.1.4	Studier av svensk inhemsk migration	25
3.1.5	Extern jobbrörlighet i Sverige	31
3.1.6	Rörligheten mellan branscher	33
3.2	Löne- och prisflexibiliteten i Sverige	33
3.2.1	Löne- och prisanpassning under EMU – några exempel på anpassning till chocker	33
3.2.2	Lönestelhet i empiriska studier	37
3.2.3	Tidigare erfarenheter i Sverige och övriga Europa	41

4	Hur öka arbetsmarknadens flexibilitet?	43
4.1	Är den svenska arbetsmarknaden förstelnad?	43
4.2	Nominallönstelhetens bestämningsfaktorer	44
4.2.1	Lönstelheten, fackföreningarna och avtalsperioderna	44
4.2.2	Underbjudande som en källa till löneflexibilitet	47
4.3	Åtgärder för löneflexibilitet och rörlighet	49
4.3.1	Lönstelhet, attityder och relativlöner	49
4.3.2	Arbetslöshetsförsäkringens finansiering	49
4.3.3	Övriga åtgärder för ökad löneflexibilitet	50
4.3.4	Hur kan man öka arbetskraftsrörligheten?	51
5	Slutsatser – svenska handlingsalternativ	53
Appendix:	Samordnad sysselsättningspolitik, Waigelplanen och arbetslösheten	57
Referenser		59

1 Inledning

Ekonomiska fördelar uppstår då en gemensam valuta införs. Den internationella handelns transaktionskostnader minskar, spekulativen mot enskilda valutor upphör, räntedifferenser minskas etc. Då fördelarna i ett integrerat område såsom EU bl a beror på omfattningen av de internationella transaktioner som privatpersoner och företag genomför över EUs gränser kan dessa fördelar förväntas stiga över tiden. Ju mer EU-ländernas ekonomier integreras, desto större är fördelarna med en gemensam valuta. Med ökad handel och ökad omfattning av de finansiella transaktionerna ökar behovet av valutaväxling, antalet transaktioner som involverar valuta- eller ränterisk stiger m m. Ur detta perspektiv kommer en union att te sig mer och mer angelägen och som en naturlig del av den europeiska integrationen.¹

Men det är också betydande kostnader förknippade med övergången till en gemensam valuta. Då man vid en monetär union avhänder sig möjligheterna till växelkursanpassning vid störningar som drabbar enskilda länder (s k asymmetriska chocker) är risken stor att länderna drabbas av hög arbetslöshet. För att undvika detta ställs stora krav på i synnerhet arbetsmarknadens anpassningsförmåga. Såsom kommer att argumenteras för senare i denna bilaga är dessa kostnader, framför allt vad gäller arbetskraftens internationella rörlighet, sannolikt högre på kort sikt. Till skillnad mot fördelarna kan de förväntas avta över tiden i takt med att det t ex blir allt vanligare att ta arbete i andra EU-länder. Vi har också möjligheter att på längre sikt öka anpassningsförmågan i ekonomin genom institutionella reformer.

Om det är fallet att vinsterna med EMU tenderar att stiga över tiden och kostnaderna att falla är det rimligt att utgå från frågan *när* snarare än *om* Sverige bör gå med i valutaunionen. Man bör då komma ihåg att den lämpliga tidpunkten kan vara mycket avlägsen och ligga långt in på 2000-talet. Syftet med denna bilaga är inte att med exakthet precisera denna tidpunkt. Det är i stället att i första hand försöka klargöra vilka egenskaper som bör karaktärisera en ekonomi vid tidpunkten för

¹ Samtidigt utvecklas kontinuerligt den finansiella teknologin vilket tenderar att minska transaktionskostnaderna förknippade med valutaväxling i den internationella handeln. Därmed blir vinsterna av ett EMU mindre men valutariskerna kvarstår.

övergången till den gemensamma valutan. De egenskaper som då åsyftas är framför allt relaterade till arbetsmarknadens funktionssätt. Inför ett EMU-medlemskap bör man vara förvissad om att arbetsmarknaden klarar de ökade ansträngningar vad gäller sysselsättningen som avhändandet av växelkursmekanismen kan komma att medföra.

Det är flera osäkerhetsfaktorer förknippade med en sådan utvärdering som här genomförs. För det första är det svårt att i kvantitativa och absoluta termer precisera den anpassningsbarhet som bör karaktärisera ekonomin för att EMU-medlemskap ska gynna Sverige. Även om man med visshet kände värdena på de relevanta parametrarna, ger oss inte ekonomisk teori någon entydig vägledning för att fatta ett beslut. Man måste i stället göra en relativ bedömning och inskränka sig till att jämföra svenska förhållanden med dem i andra länder och därefter i hög grad låta omdömet avgöra ställningstagandet.

För det andra råder alltid en viss osäkerhet i de skattningar av den reella anpassningsbarhet som ekonomin uppvisar och som utgör grunden för bedömningen av EMUs gynnsamhet. Dessa skattningar reflekterar de institutionella och andra förhållanden som gällde för skattningsperioden och behöver inte vara en god återspeglings av de förhållanden som råder vid ett inträde i EMU. Än mindre kan vi vara säkra på vilka förhållanden som kommer att föreligga *efter* det att ett EMU har genomförts och varit i kraft ett antal år. Den s k Lucas-kritiken är i högsta grad relevant i detta fall.

För det tredje vet vi inte heller styrkan i de ekonomiska chocker som Sverige kommer att utsättas för under EMU och därmed inte heller vilket exakt behov vi har av anpassningsbarhet. Utgångspunkten måste emellertid vara att om man går in i en valutaunion, som det är förknippad med betydande politiska kostnader att lämna, måste man också vara förvissad om att ekonomins anpassningsförmåga är tillräcklig för att klara också betydande asymmetriska chocker.

Det är också ett vetenskapligt tillkortakommande förknippat med EMU. Vi vet t ex inte hur EMU kommer att påverka lönebildningen i landet eller hur en ekonomi med centraliserad penningpolitik och decentraliserad finanspolitik fungerar. Empiriskt är vi i det närmaste i total avsaknad av tidigare monetära unioner att studera och dra lärdom av. Vi har således ett svagt kunskapsläge vilket man inte kan bortse ifrån då man tar ställning till ett medlemskap i EMU. I realiteten kommer beslutet om EMU att fattas under en betydande grad av osäkerhet men då osäkerheten minskar över tiden är den en faktor att beakta då ett ställningstagande ska göras. Det är självfallet också en grad av osäkerhet förknippad med att stå utanför EMU, om nu andra länder bildar en union, men det är uppenbart att osäkerheten av att stå

utanför är betydligt lägre än av att vara medlem.

Vi börjar med att, relativt kortfattat, diskutera de teoretiska argumenten bakom genomförandet av en monetär union. När de kvalitativa villkoren har klargjorts i avsnitt 2, diskuteras i avsnitt 3 frågan om den svenska ekonomin kvantitativt sett uppvisar de nödvändiga egenskaperna för att EMU-deltagande för svenskt vidkommande, enligt de planer för EMUs genomförande som i dag föreligger, ska vara välgrundat. Därefter diskuteras i avsnitt 4 hur man kan öka arbetsmarknadens anpassningsförmåga så att man på sikt kan tillgodogöra sig EMUs fördelar samtidigt som kostnaderna hålls nere. I den mån EMU genomförs av politiska (snarare än ekonomiska) skäl, är det av yttersta vikt att se till att de ekonomiska konsekvenserna av EMU-deltagande blir så gynnsamma som möjligt. Sedan avslutas bilagan, i avsnitt 5, med en diskussion om alternativa förhållningssätt för Sverige i EMU-frågan samt om när ett svenskt deltagande kan tänkas vara lämpligt. Med tanke på att bilagan endast behandlar vissa aspekter, om än centrala, på EMU-frågan förs denna diskussion givet ett antal antaganden. I ett appendix ges några reflektioner på behovet av samordning inom EU av politiken för full sysselsättning samt den s k Waigel-planen.

Det är naturligtvis av stor betydelse att man vid en utvärdering av EMU har klart för sig vilket alternativet är. I vilken utsträckning som Sverige fritt kan välja växelkursarrangemang om man inte deltar i EMU är i skrivande stund oklart även om en del tyder på att vi kommer att få ett visst utrymme att själva avgöra detta. Jämförelsenormen måste därför helt enkelt vara ett system där vi åtminstone i någon mån har möjlighet att dämpa ekonomiska chocker med hjälp av växelkursanpassning. Vi kommer däremot inte att genomföra någon analys av för- och nackdelar med olika växelkursarrangemang som är alternativ till EMU.

2 Vilka anpassningskrav ställs på ekonomin under EMU?

2.1 Allmänt

Av betydelse för EMU-medlemskapet är vilka exogena omvärldsförändringar som kommer att påverka de europeiska ekonomierna under de närmaste 15-20 åren. Detta är mycket svårt att spekulera om, men en viktig förändring är att de tidigare centralplanerade länderna kommer att i allt högre grad inlemmas i världshandeln. Detta kommer i sin tur att framtvinga förändringar i EU-området. I de rikare delarna av EU, med en annorlunda faktoruppsättning än de tidigare centralplanerade länderna, kommer man sannolikt att få se sina "terms-of-trade" förbättrade. Dessa prisförändringar kommer i sin tur att framtvinga omstruktureringar och det kommer att vara svårare att lindra dessa om länderna inte längre har kvar någon växelkursmekanism.

Andra asymmetriska chocker, som kan vara mer dramatiska och inte så utdragna i tiden, kommer att inträffa även om vi inte kan förutse dem. Den växelkursregim som länder väljer ska vara lämpad att hantera också helt oväntade och betydande asymmetriska chocker.

För att klargöra hur ekonomier klarar av anpassningen till ekonomiska förändringar är det betydande att kort redogöra för teorin för optimala valutaområden. Detta leder oss också fram till de krav som ställs på en ekonomi för att det ska vara gynnsamt att ingå i en monetär union.

2.2 Vad är ett optimalt valutaområde? – teoretiska villkor för EMU

Frågan om en enhetlig valuta för Europa är inte ny utan går tillbaka till det sena fyrtioalet och början av femtioalet. Då diskuterades frågan varför växelkursproblem uppstår mellan länder (t ex i Europa) men inte inom länder som är indelade i ett stort antal regioner, (t ex USA eller Kanada). Man har frågat sig varför det oåterkalleliga systemet med en enhetlig valuta i USA har fungerat väl för USAs regioner och om en

övergång till en enhetlig valuta i Europa skulle medföra liknande positiva effekter för Europas regioner.

Denna utgångspunkt för litteraturen kan emellertid starkt ifrågasättas.² Det är ingalunda fallet att USA inte upplevt betydande regionala chocker som i princip skulle ha kunnat motverkas av växelkursanpassningar mellan delstaterna om sådana vore möjliga. Det är helt enkelt så att det inte existerar någon bytesbalansstatistik för de enskilda staterna i USA. Problem gentemot omvärlden uppstår per definition därför inte för delstater och blir inte, annat än undantagsvis, till en viktig debattfråga i media eller bland politiker. Om USA, liksom Europa, haft bytesbalansstatistik för de enskilda staterna som varit av stor politisk betydelse och om varje stat haft full sysselsättning som mål hade man inte alls med någon bestämdhet kunnat hävda att USA skulle ha en enda valuta. Det är således vanskligt att göra jämförelser mellan Europa och USA i detta avseende. Detta innebär dock inte att Europa inte kan lära av de erfarenheter som man i USA har av anpassning mellan delstaterna under en enhetlig valuta.

I den ekonomiska litteraturen har frågan om gemensam valuta belysts under rubriken "optimala valutaområden".³ Denna litteratur diskuterar lämpligheten av en enhetlig valuta ur ett stabiliseringspolitiskt perspektiv. Analysen genererar kvalitativt sett entydiga resultat vad gäller definitionen av ett optimalt valutaområde men dessvärre ger inte teorin några anvisningar om hur man genomför tester av huruvida ett område är ett optimalt valutaområde eller ej. I den empiriska litteraturen om Europa som ett optimalt valutaområde har man därför som bäst genomfört jämförelser mellan europeiska länder å ena sidan och USA eller Kanada, å den andra, vars regioner redan omfattas av en enhetlig valuta. Man kan därför på sin höjd få en uppfattning om en region, t ex EU, är mer eller mindre av ett optimalt valutaområde än en annan region, t ex USA.

De kvalitativa resultaten kan tydliggöras med ett exempel. Vi ställer oss frågan om Sverige och Tyskland tillsammans utgör ett optimalt valutaområde. Antag att Sverige bara producerar en vara, S, och Tyskland bara producerar en vara, T. Båda länderna konsumerar båda varorna så Sverige exporterar en del S och importerar T och Tyskland exporterar en del T och importerar S. Antag en initial jämvikt med full sysselsättning och att det sker ett permanent skift i efterfrågan från S till T, dvs till de rådande varupriserna så efterfrågas mer T och mindre S. Det uppstår då ett handelsunderskott för det S-producerande Sverige

² Se t ex Sala-i-Martin & Sachs (1991).

³ Det grundläggande bidraget är Mundell (1961).

och ett handelsöverskott för det T-producerande Tyskland. Hur kan anpassningen till den nya jämvikten komma till stånd?

Om Sverige och Tyskland inte har en gemensam valuta finns möjligheter att, till givna varupriser, nå jämvikt genom *anpassning av växelkursen*. Den svenska kronan kan devalveras mot D-marken. Om Sverige ingått i en valutaunion med Tyskland, kan jämvikt åstadkommas genom att de *nominella prisnivåerna ändras*. Prinsnivån i Sverige måste falla relativt prinsnivån i Tyskland.

Detta förutsätter, om full sysselsättning ska upprätthållas, att nominella priser och löner snabbt anpassas i båda länderna. Priser och löner är emellertid orörliga på kort sikt och rörliga först på längre sikt. Under en kortare eller längre anpassningsperiod kommer då inflation och överfull sysselsättning att karaktärisera Tyskland och deflation och arbetslöshet att karaktärisera Sverige.

En annan möjlighet är att arbetskraft flyttas över från Sverige till Tyskland varvid den utbudna kvantiteten av S minskar i Sverige och den utbudna kvantiteten av T i Tyskland ökar. *Hög internationell rörlighet för arbetskraft* är således också en källa till anpassning. Den minskade efterfrågan på varor som produceras i Sverige leder till arbetslöshet och den friställda arbetskraften kan migrera till Tyskland där överfull sysselsättning råder. Därmed kan de vakanser som uppstår i tyska företag fyllas med arbetssökande svenskar. Anpassningen som sker är kvantitativ.

Slutsatsen av detta är att om löner och priser i länderna är stela och arbetskraftsrörligheten mellan Sverige och Tyskland låg så kommer anpassningskostnader i form av arbetslöshet att uppstå och länderna ska då inte ingå en monetär union. Stabiliseringspolitiken bedrivs då bl a genom att Sverige och Tyskland båda för en självständig penningpolitik med egna valutor.

Om reala chocker är stora och vanligt förekommande står svaret om vilka länder inom EU som kan betraktas som ett optimalt valutaområde att finna i faktormarknadernas funktionssätt. Om Sverige drabbas negativt av en ekonomisk chock och benägenheten att flytta till andra länder som inte drabbats är hög, så kan man nå en ny jämvikt där också vinsterna med valutaunionen tillgodogjorts.

2.3 Andra anpassningsmöjligheter

2.3.1 Transfereringar mellan länder

Man kan emellertid tänka sig andra anpassningsvägar än de ovan nämnda. En potentiellt viktig sådan är att inrätta ett system med regionala skatter och transfereringar som tenderar att utjämna effekterna av chocker som drabbar regionerna olika. Kenen (1969) diskuterar denna form av "regional försäkring" mot alltför stora ekonomiska nedgångar. I exemplet ovan skulle Tyskland beskattas och Sverige åtnjuta en transferering varvid jämvikten kan återställas. Under vissa teoretiska villkor skulle detta reducera efterfrågan på tyska varor och stimulera efterfrågan på svenska varor utan vare sig arbetskraftsanpassningar eller relativprisförändringar. De regionala obalanserna skulle då lindras om än inte elimineras.

Frågan om länderna behöver ett väl utbyggt system av beskattning och transfereringar under EMU är central men kommer inte att behandlas vidare i denna bilaga.

2.3.2 Regionala effekter inom Sverige

I litteraturen över "asymmetriska chocker" behandlas Sverige som en enda region och de aggregerade effekterna på Sverige studeras. Sverige är ur näringslivssynvinkel emellertid heterogent och mer så än många andra länder. De norra delarna av landet har en betydligt större andel naturresursberoende produktion än de södra och därför kan Norrland drabbas annorlunda än de södra delarna av externa ekonomiska chocker. Medan södra Sverige kanske kan förväntas drabbas på ungefär samma sätt som övriga potentiella EMU-stater, kan Norrland således drabbas annorlunda. Detta problem gäller dock i hög grad oavsett EMU-medlemskap eller ej men man kan säga att vid ett utanförskap skulle växelkursen påverkas i viss mån av att industrin i Norrland missgynnats.

Under ett EMU där Sverige deltar kan det visa sig att policyförändringar och förändringar av eurons värde kommer att gynna de södra regionerna av landet men missgynna de norra. De södra delarna av landet har också en betydligt större diversifiering än de norra vilket också underlättar anpassningen där. Vidare är det totala antalet jobb större i de södra delarna varvid individens chanser att få alternativ sysselsättning på motsvarande sätt är större. En nedläggning av en arbetsplats i de norra delarna ställer därför betydligt större krav på

regional rörlighet där än vad fallet är i de södra delarna.

2.3.3 Om full sysselsättning inte råder ändras slutsatserna

Det ska också noteras att vi i det enkla exemplet ovan utgick från att full sysselsättning råder. Till följd av skiftet i efterfrågan uppstår vakanser i Tyskland som sedan antas besättas med svensk arbetskraft. I realiteten karakteriseras dock nästan hela Europa av hög arbetslöshet och en gynnsam extern chock i något europeiskt land kommer då inte nödvändigtvis att innebära att det uppstår vakanser som är tillgängliga för svensk arbetskraft (annat än möjligen för starkt specialiserad arbetskraft). Den lokala arbetslösheten kan vara så stor att vakanserna fylls av arbetssökanden från orten. Följden av en chock som drabbar Sverige negativt och Tyskland positivt kan snarare bli en ökad arbetslöshetsgrad i Sverige och en dämpad arbetslöshetsgrad i Tyskland.

2.3.4 Finanspolitiska åtgärder

En valutaunion innebär att Sverige inte längre bedriver en egen penningpolitik men fortfarande finns dock ett finanspolitiskt utrymme. Oavsett om valutaunionen etableras eller ej är dock detta utrymme starkt begränsat och mycket talar för att det finanspolitiska utrymmet inte kommer att vara tillräckligt för att möta större asymmetriska chocker som drabbar svensk ekonomi. Utrymmet för att anpassa skattesatserna på rörliga produktionsfaktorer är i en integrerad ekonomi begränsat. Vidare ser många med skepsis på den ackommodation som detta innebär och på möjligheterna att finjustera ekonomin med hjälp av finanspolitiska åtgärder.

Vi kan summera det vi ovan har sagt och konstatera att sannolikheten för att EMU ska ha gynnsamma verkningar är större:

- ju högre den internationella arbetskraftsrörligheten är,
- ju högre löne- och prisflexibiliteten är,
- ju mer utvecklat systemet med regionala skatter och transferringar är,
- ju högre den inhemska arbetskraftsrörligheten är,
- ju större utrymmet för finanspolitiska åtgärder är.

I nästa avsnitt kommer några av dessa faktorer att granskas närmare

och förtydligas. Det är uppenbart att ett EMU-medlemskap kan komma att innebära ett betydande tryck på arbetsmarknaden och vi kommer i huvudsak att fokusera intresset på de variabler som har med anpassningen här att göra. Detta innebär att texten i huvudsak kommer att ägnas åt arbetskraftens internationella och nationella rörlighet och löneflexibiliteten.

3 EMU och den svenska arbetsmarknadens effektivitet

3.1 Är den svenska arbetskraftsrörligheten tillräckligt hög för ett EMU-deltagande?

3.1.1 Arbetskraftsmigration över Sveriges gränser

Som visades i det enkla exemplet i avsnitt 2.2 ovan, är den internationella arbetskraftsrörligheten potentiellt en viktig anpassningsmekanism. Om Sverige utsätts för chocker, kommer vi då att kunna undvika arbetslöshet genom att vi har en arbetskraft som är lättroblig över landgränserna?

Åtminstone för ett kort- och medelfristigt perspektiv måste man ta som utgångspunkt ett grundläggande och föga förvånande resultat från migrationsforskningen, nämligen att migrationen är starkt beroende av det geografiska avståndet. Transportkostnaderna är en viktig variabel för flyttbeslutet och är en funktion av det geografiska avståndet mellan utflytnings- och inflytningsort. Även kultur- och språkskillnader stiger med avståndet. Kostnader uppkommer också av bristande information om den nya orten som påverkas av geografiskt avstånd. Det är även kostnader förknippade med att man ger upp närheten till släkt och vänner, men vissa av dessa psykiska kostnader kan begränsas genom återresor till ursprungsorten, telefonkontakter m m.

Migrationens beroende av avståndet är av betydelse för en utvärdering av EMU. Det är knappast troligt att länderna utanför Norden inom en rimlig tidshorisont kommer att utgöra en destination för ett så stort antal svenska arbetare och tjänstemän att migrationen dit i någon hög grad kan förväntas lindra ett uppkommet arbetslöshetsproblem. Om vi antar en extern störning som gynnar EMUs skärnländer och missgynnar Sverige med arbetslöshet som följd är det inte troligt att detta kan lösas genom utvandring till länderna på kontinenten.⁴ För flertalet drabbade är res- och omställningskostnader till följd av avståndet alltför stora för att eventuella vakanser som

⁴ Med kärnländer åsyftas de länder som har de bästa förutsättningarna utifrån studier av asymmetriska chocker att delta i en monetär union.

uppkommit i andra EMU-länder ska vara attraktiva.

Det är uppenbart att denna anpassningsmekanism är betydligt viktigare för andra länder. Vi kan jämföra med Luxemburg som är ett litet land centralt beläget i Europa. För arbetskraften i Luxemburg kan rörligheten till andra länder vid asymmetriska chocker vara en effektiv anpassningsmekanism. För ett större land som Sverige, geografiskt placerat i periferin, kommer anpassningen härvidlag inte att vara tillfredställande.

Vad som bestämmer utflyttningen från Sverige har inte belagts speciellt utförligt, sannolikt beroende på att flödena av arbetskraft från Sverige är mycket begränsade.⁵ Eftersom Sverige varit det stora destinationslandet i Norden har invandringen till Sverige fått mer uppmärksamhet. I huvudsak har utflyttningen från Sverige bestått av till Finland återvändande finländare och dess omfattning bestäms i hög grad av tidigare inflyttning, arbetsmarknadsläget och relativlönerna. Utflyttningen av svenskar är totalt sett mycket liten.

Man kan i bästa fall hoppas att den nordiska arbetsmarknaden kan fungera som en reellt integrerad arbetsmarknad. Om Sverige, Finland och Danmark drabbas mycket olika av ekonomiska störningar, kommer behovet av anpassning mellan dessa länderna att vara stort om de samtidigt är med i EMU.⁶ Man måste således ställa krav på att rörligheten, i synnerhet mellan grannländerna, är hög.

Endast i ett mycket längre perspektiv, i realiteten långt in på 2000-talet, är det rimligt att övriga europeiska länder kan vara en realistisk destination för ett så stort antal svenska arbetare och tjänstemän att emigrationen kan tjäna som en viktig anpassningsmekanism för att undvika arbetslöshet. Vilken empirisk betydelse som språkskillnaderna har för migrationen har inte belagts i litteraturen men det är högst troligt att ökade språkkunskaper också leder till ökad migration.

Det är uppenbart att vissa variabler av betydelse för migrationen är viktigare än andra för möjligheterna till anpassning under EMU. Med tanke på att den internationella migrationen bör minska arbetslösheten är det väsentligt att beakta effekterna på utvandringen till följd av ökad arbetslöshet i hemlandet och ökade vakanser i destinationslandet. Vidare bör beaktas effekterna av reallönesänkningar i hemlandet och reallöneökningar i destinationslandet. Generellt kan sägas att studier visar att de nämnda arbetsmarknadsvariablerna har stor betydelse för rörligheten. Arbetslöshetschockerna i Danmark och Norge visade sig på ett påtagligt sätt i statistiken över invandringen till Sverige och

⁵ Se dock Pedersen (1994) för en analys av utvandringens beroende av utbildningsnivå.

⁶ Se t ex Baldwin m fl (1992) och Bayoumi & Eichengreen (1992).

skattade elasticiteter visar också på betydande effekter.⁷

Av relevans för anpassningen under EMU är också huruvida arbetskraften flyttar över landgränserna till följd av förväntade realinkomstökningar. Följderna av externa störningar är realinkomstförändringar som i sin tur utlöser migrationsrörelser. Förväntade högre inkomster är en central faktor i humankapitalmodellen och starka empiriska belägg finns också för att löneskillnader påverkar benägenheten att flytta. Vi saknar dock möjligheter att klart fastställa hur stora elasticiteterna med avseende på lönen i hemlandet och lönen i destinationslandet måste vara för att EMU ska fungera tillfredsställande. Vidare kan vi inte heller dra slutsatsen att de elasticiteter som gäller utanför EMU också gäller vid ett EMU-medlemskap.⁸

I stort sett fyller den nordiska migrationen den roll den förväntas ha, dvs den minskar såväl arbetslösheten i hemlandet som antalet vakanser i destinationslandet. Därigenom har den fria rörligheten också haft positiva stabiliseringspolitiska effekter i båda länderna. Efter att inkomsterna har utjämnats i Norden, och i synnerhet mellan Sverige och Finland, har situationen dock förändrats. Klart är att vakanser i Sverige inte fylls med finländsk arbetskraft med samma automatik som tidigare. Med utjämnade reallöner, hög arbetslöshetsersättning och höga flyttkostnader finns inte starka incitament att flytta över gränserna.

Denna situation kan dock återigen ändras om t ex Polen och Baltikum omfattas av fri arbetskraftsrörlighet i förhållande till Sverige. Vi är då i en situation med ett antal länder i vår geografiska närhet med låga reallöner som snabbt kan fylla uppkomna lediga platser i tider av överhettning på arbetsmarknaden.

Vi har sett hur länder inom loppet av några få år till följd av makroekonomiska chocker fått uppleva ökning av arbetslösheten på många procentenheter. Det är inte rimligt att anta att arbetslöshetschocker skulle leda till någon mer omfattande arbetskraftsmigration från Sverige, annat än möjligen från de södra regionerna. Det förefaller därför inte troligt att den internationella arbetskraftsrörligheten över Sveriges gränser på ett avgörande sätt skulle bidra till att EMU blir ett framgångsrikt projekt för Sverige. Även om det är troligt att benägenheten i Sverige att söka anställning i andra länder ökar, representerar det omfattande geografiska avståndet så stora flyttkostnader att enbart en marginell anpassning kan komma till stånd genom

⁷ I samband med arbetslöshetschockerna i Danmark 1975 och i Norge i slutet av 1980-talet steg invandringen till Sverige från dessa länder från ett par tusen personer per år till ca 8 000.

⁸ För studier av rörligheten på den nordiska arbetsmarknaden, se Lundborg (1991 a,b).

internationell arbetskraftsrörlighet.

Till detta kommer att ekonomiska chocker som inträffar i länder med arbetslöshet över jämviktsarbetslösheten inte kommer att leda till att vakanser uppstår som kan gynna det stora flertalet arbetslösa i andra länder. De vakanser som uppstår kommer snabbt att fyllas av lokala arbetslösa. Den grundläggande förutsättningen för internationell arbetskraftsrörlighet, dvs tillgängligheten till lediga vakanser i inflyttningslandet, kommer därmed inte att vara uppfylld för svenska arbets sökande.

3.1.2 Arbetskraftsmigration mellan Sveriges regioner

I exemplet på ett optimalt valutaområde ovan betraktades länderna, Sverige och Tyskland, som helt homogena. Detta gjordes för att renodla de makroekonomiska effekterna. Men båda länderna består i sin tur av ett antal geografiska regioner och ekonomiskt sett av ett antal sektorer. Även om ett flertal externa chocker kan identifieras som drabbar ett av länderna negativt och det andra positivt, kommer i realiteten en chock att drabba ett lands regioner och sektorer mycket olika. Då de flesta chocker gynnar vissa sektorer och missgynnar andra, kommer den interna anpassningen inom landet att bli av stor betydelse.

Detta argument har stor vikt för ett land som Sverige. I många fall är det rimligt att tänka sig att en extern ekonomisk chock påverkar södra Sverige och den europeiska kontinenten likartat, medan norra Sverige drabbas på ett helt annat sätt. Vid många tillfällen missgynnas exempelvis de råvaruproducerande sektorerna och den råvarubaserade industrin i Norrland medan industrin i Götaland och Svealand påverkas positivt.

En viktig anpassning är då den geografiska rörligheten mellan regionerna. Detta gäller naturligtvis oavsett EMU-medlemskap, men vid ett utanförskap kan en viss, om än begränsad, anpassning ändå komma till stånd genom växelkursjustering. Vi konstaterade ovan att södra Sveriges näringsliv kan komma att påverkas på ett likartat sätt som näringslivet i kärnländerna vid en ekonomisk chock medan norra Sveriges näringsliv kan påverkas helt annorlunda. Då kärnländernas näringsliv blir styrande för den politik som den europeiska centralbanken (ECB) bedriver för att lindra effekterna vid chocker, kommer detta att gynna enbart södra Sveriges näringsliv medan Norrlands näringsliv kan utsättas för betydande påfrestningar. Det finns då ett stort behov av en hög geografisk rörlighet mellan norra och södra Sverige. Detta behov kommer att vara större under EMU än vid

ett utanförskap.

Vad gäller studier av regional rörlighet finns för det första studier som sätter in arbetskraftsrörligheten i ett större perspektiv tillsammans med löne- och prisanpassning för att förklara hur den totala anpassningen till ekonomiska chocker kommer till stånd. För det andra finns mer traditionella studier av den regionala rörligheten att tillgå där syftet är att skatta migrationselasticiteter som belyser hur arbetskraftsrörligheten påverkas av löner, arbetslöshet m m.

3.1.3 Studier av regional anpassning

Den första typen av studier är ett nytt forskningsområde. I första hand för USA finns studier som belyser hur den totala anpassningen vid en regional ekonomisk chock går till. Denna litteratur över regional konvergens vid chocker har också stimulerat till studier över regional anpassning i Europa. Vi ska här kortfattat redogöra för vad man i denna litteratur har kommit fram till. Det är av intresse att beakta fallet USA då man där behandlar hur en enskild delstat anpassar sig till ekonomiska chocker.

En viktig studie härvidlag är Blanchard & Katz (1992). De undersöker hur en representativ stat i USA anpassar sig vid en kraftig sysselsättningsnedgång. Faller lönerna i förhållande till andra stater? Ersätts de förlorade arbetstillfällena med nya? Vilken roll spelar regional migration i anpassningsprocessen?

Blanchard & Katz drar slutsatsen att arbetskraftsrörlighet är den viktigaste faktorn bakom anpassningen. Detta är en betydligt viktigare faktor i anpassningen än tillkomsten av nya jobb i den drabbade staten. Vidare är arbetskraftsrörligheten i denna process i hög grad ett resultat av förändringar i arbetslösheten och inte av förändringar i löner. Regionala upp- och nedgångar kan bäst beskrivas som tillfälliga ökning eller minskningar av sysselsättningstillväxten. Mer specifikt så finner man att en efterfrågeökning har slagit igenom helt i en sysselsättningsökning efter sju år utan någon ökning av arbetskraftsdeltagande eller någon minskning i arbetslösheten. I det långa loppet är det således kvantiteterna och inte priserna som anpassas. Genom att de relativa lönerna bara faller marginellt och sakta får migrationen bära nästan hela bördan av anpassningen och det tar lång tid innan full

anpassning har skett.⁹

En motsvarande studie som den Blanchard & Katz genomförde för USA har, för svenska förhållanden, presenterats i Fredriksson (1995). Denna studie belyser också den roll som arbetsmarknadspolitiska åtgärder spelar i sammanhanget. Vid en negativ ekonomisk chock för ett representativt svenskt län kommer anpassning till stånd genom fallande löner och stigande arbetslöshet i länet. Den lägre lönenivån förväntas öka inflödet av nya företag och öka utflyttningen av arbetskraft från regionen. Arbetskraftsutflyttningen påverkas också av den högre arbetslösheten. I den empiriska tillämpningen beaktas att arbetsmarknadspolitiska åtgärder initialt kan utgöra ett substitut till regional migration samt påverka lönebildningen i länet.

Baserat på data för perioden 1960-93 framkommer att huvuddelen av den regionala anpassningen kommer till stånd genom migration av arbetskraft. Effekterna härvidlag är, enligt Fredriksson, större i Sverige än i övriga Europa, och jämförbara med de i USA. Anpassningen via lönebildningen är betydligt svagare än anpassningen i migrationen och löneanpassningen i Sverige är ännu mindre än vad den är i USA. Migrationen, driven av skapandet av nya jobb i andra regioner, är den viktigaste kraften bakom anpassningen i Sverige. Arbetsmarknadspolitiska åtgärder förefaller inte förlänga anpassningen genom hämmande effekter på migrationen.

I allmänhet kan man säga att det tar ca tre år efter en negativ ekonomisk chock innan arbetslöshetskvoten återgår till den som gällde före chocken. Jämfört med USA, där motsvarande anpassning tar ca sju år enligt Blanchard & Katz, är detta en kort tid som antyder en god regional anpassning trots låg regional relativlöneanpassning. I viss mån är dock sådana resultat beroende av aggregeringsnivån, som för USA är delstaterna och för Sverige de 24 länen. Om Sverige i stället indelas i 8 riksområden kommer anpassningen till den nya jämvikten att ta ca fyra år.¹⁰ Decressin & Fatas (1994) har visat att anpassningen även i övriga EU-länder huvudsakligen sker genom förändringar i kvantitativa variabler och inte i löner och priser.

Således har man i samtliga dessa studier kommit fram till att den viktiga anpassningen är av kvantitativt slag, dvs sker genom förändring

⁹ Migrationens betydelse i anpassningen för USAs delstater tonas kraftigt ned i en artikel av Sala-i-Martin & Sachs (1991). Dessa författare lägger i stället huvuddelen av anpassningen på regionala skatter och transfereringar. Blanchard & Katz erkänner betydelsen av regionala transfereringssystem som en dämpande faktor men diskuterar inte dessa i uppsatsen.

¹⁰ Vidare kan nämnas att en studie har visat att reallöneflexibiliteten skiljer sig åt mellan regioner inom Sverige. I storstadslänen är reallöneflexibiliteten ca dubbelt så stor som i skogslänen. Se Skedinger (1993).

av arbetskraftsutbudet. I inget fall har man visat att ekonomier klarar anpassning till chocker genom att enbart förlita sig på hög löne- och prisflexibilitet. Även om det i realiteten existerar ekonomier där den nödvändiga anpassningen åstadkoms genom flexibla löner och priser då arbetskraftsrörligheten är låg, förefaller det riskfyllt att förlita sig på hög löne- och prisflexibilitet som huvudsaklig anpassningsmekanism.

3.1.4 Studier av svensk inhemsk migration¹¹

Utöver studier av anpassningsmekanismer på den svenska arbetsmarknaden finns också migrationsstudier att tillgå som kan vara intressanta då man vill belysa regional anpassning. Först ska vi se på flyttningsstatistik som ger en första bild av regionala omflyttningar i Sverige.

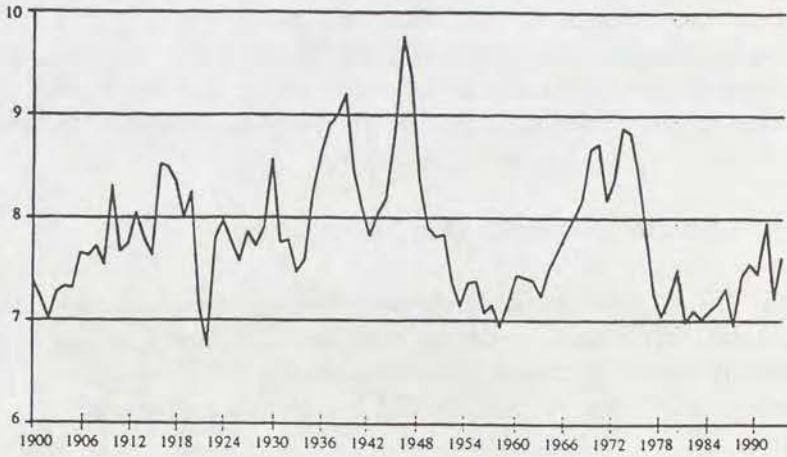
Omflyttningsbenägenheten mellan Sveriges län är i detta sammanhang kanske den viktigaste variabeln att belysa. För detta använder vi befolkningsstatistiken som dock inte särskiljer arbetsmarknadsbetingad rörlighet från rörlighet orsakad av andra faktorer. Det förefaller dock som om den omflyttning som sker mellan länen i högre grad är arbetskraftsbetingad än den som sker inom mindre regioner, t ex mellan församlingar. Vidare är inslaget av arbetsmarknadsrörlighet större ju längre flyttningarna är. En familj som vill byta bostad flyttar knappast till ett annat län. Man ska dock komma ihåg att den statistik över flyttningarna som redovisas i hög grad ändå kommer att innehålla en betydande mängd omflyttningar som skett av andra orsaker än rent arbetsmarknadsmässiga.¹²

Innan vi går in på omflyttningen mellan län under de senare decennierna kan det vara lämpligt att belysa den regionala omflyttningen i ett mer långsiktigt perspektiv. På detta vis kan man få en viss uppfattning om huruvida långsiktiga trender föreligger. I diagram 1 återges flyttningarna över församlingsgränser under hela 1900-talet. Det är en förvånansvärt stabil utveckling som här framkommer: med undantag för världskrigsåren och högkonjunkturen i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet pendlade andelen av befolkningen som flyttade mellan 7 och 8 procent. Detta skulle antyda att det knappast föreligger några långsiktiga trender i flyttbenägenheten.

¹¹ Detta avsnitt är i hög grad baserat på Nilsson (1995).

¹² Se Nilsson (1995), för en diskussion. Holm & Öberg (1984) uppskattade att mellan 1/3 och 2/3 av länsomflyttningarna förklaras av arbetsmarknadsskäl. En hel del flyttningar över länsgränser är dock orsakade av studier.

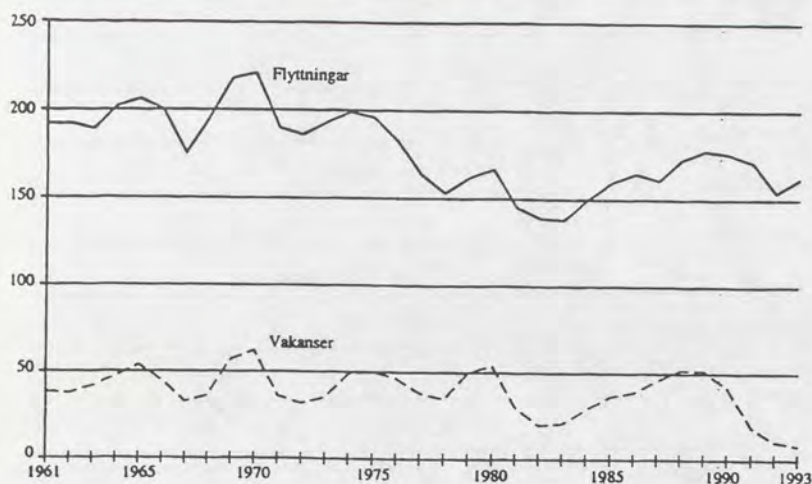
Diagram 1: Flyttningar över församlingsgräns, procent av befolkningen

Källa: SCB Befolkningsstatistik

Som påpekats är en betydande del av dessa flyttningar dock primärt orsakade av bostadsbyten och inte av arbetsmarknadsskäl. Om vi ser på länsomflyttningarna, som enligt resonemangen ovan är mer representativa för arbetsmarknadsflyttningarna, måste vi begränsa oss till utvecklingen sedan början av 1960-talet. I diagram 2 visar den heldragna kurvan bruttoomflyttningarna mellan alla 24 länen i Sverige 1961-1993. Uppenbarligen avtog flyttningarna under 1970-talet men jämförelsenormen är 1960-talet vilket, som framgick av diagram 1, inte är representativt för hela 1900-talet.

Diagram 2: Antal flyttningar mellan län och antal vakanser, tusental personer

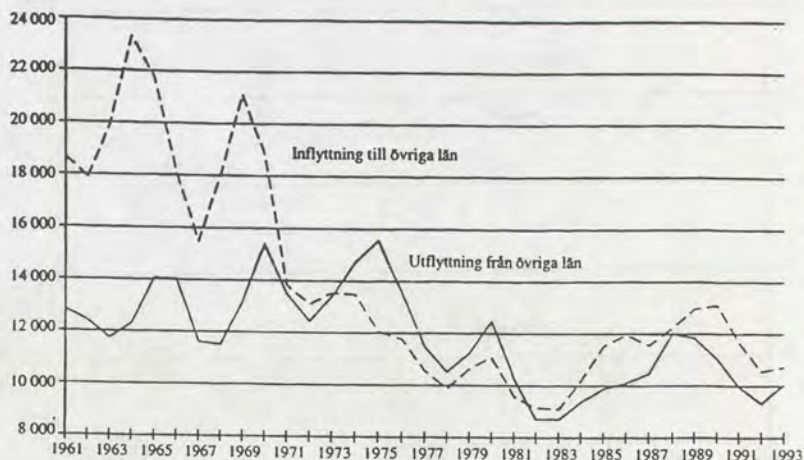

Källa: SCB Befolkningsstatistik och Arbetsmarknadsverkets vakansstatistik

I diagram 2 har även antalet vakanser lagts in som ett mått på aktivitetsnivån i ekonomin. Som framgår samvarierar de båda kurvorna, men nedgången i flyttningarna under 1970-talet har ingen motsvarighet i vakanstalen. Detta antyder således att det skedde en nedgång i flyttbenägenheten under 1970-talet.¹³

Denna nedgång uttrycks i hög grad i utflyttningen från skogslänen under perioden 1969 till 1983. År 1969 flyttade (brutto) ca 21 000 personer ut från dessa län medan utflyttningen var nere i ca 9 000 personer 1983. Detta framgår av diagram 3. Sedan 1970 har utflyttning och inflyttning från skogslänen legat på ungefär samma nivå, dock sedan 1983 på en liten positiv nettoutflyttning.

¹³ En möjlig förklaring till denna nedgång kan vara ökade regionala stödåtgärder under perioden.

Diagram 3: Flyttningsströmmarna mellan skogslän och övriga län, antal personer

Källa: SCB Befolkningsstatistik

Det kan dock vara missvisande att enbart betrakta kurvor av detta slag. Det intressanta är, som påpekats i det förra avsnittet, hur stora de relevanta migrationselasticiteterna är. Dessa uttrycker hur stor utflyttningen från länen är om t ex arbetslöshet eller löner ökar med 1 procent. Under EMU kommer förändringar i vissa variabler att vara viktigare än andra. Som visats är det väsentligt att arbetskraften reagerar på förändrade löner, på vakanser som uppstår på andra orter, på lokal arbetslöshet m m.

I tabell 1 återges delar av de skattningar som presenterats i Nilsson (1995) och som är relevanta för en diskussion om rörlighetens utveckling över tiden. Utgångspunkten för dessa skattningar är en teoretisk sökmodell för regional rörlighet som utvecklats av Jackman & Savouri (1991). Skattningarna gäller dels för hela perioden 1966-93, dels för denna period uppdelad på fyra delperioder. Utifrån de sista kan man dra slutsatser angående förändringar över tiden av de relevanta elasticiteterna. Notera att enbart skattningar av tre variabler presenteras här. För en fullständig redogörelse för hela den skattade modellen hänvisas till Nilsson (1995).

Tabell 1: Skattade migrationsekvationer för hela perioden 1966-93 och fördelade på delperioder

	1966-93	1966-72	1973-79	1980-86	1987-93
Relativ arbetslöshet	1,443 (4,71)	2,156 (5,02)	0,377 (0,87)	2,467 (5,60)	1,924 (3,73)
Relativa löner	-0,209 (2,16)	-0,119 (0,73)	0,019 (0,12)	-0,007 (0,04)	0,113 (0,72)
Relativa vakanstal (Log)	-0,102 (8,20)	-0,240 (10,14)	-0,045 (1,84)	-0,073 (3,04)	-0,083 (3,48)

Kommentar: Beroende variabel är logaritmen av migrationen från län i till län j dividerad med förra periodens befolkning i län i. Relativ arbetslöshet är procent arbetslösa i län i minus procent arbetslösa i län j. Relativa löner är lönerna i län i dividerat med lönerna i län j korrigerat för kommunalskatt. Relativa vakanstal är vakanskvoten i län i dividerad med vakanskvoten i län j. Inom parentes anges t-kvoter. För övriga variabler som ingår i skattningarna och som inte redovisas här, se Nilsson (1995, tabell 13).

Man kan först konstatera att arbetsmarknadsrelaterade variabler påverkar migrationen över Sveriges län på det förväntade sättet.¹⁴ Estimatet på rad 1 uttrycker hur migrationen från län i till län j påverkas av att den totala arbetslöshetsknoten i län i ökar i förhållande till den i län j.

Med hjälp av estimatet kan man beräkna effekten på migrationen. Anta att arbetslösheten i såväl län i som län j är 2 procent och att den stiger i utflyttningslänet i till 3 procent och är oförändrad 2 procent i destinationslänet j. Estimatet för hela perioden innebär att migrationen kommer att öka med 1,443 procent.

Vad innebär detta för t ex ett representativt skogslän om vi antar att flyttningarna mellan detta län och andra kan representeras av elasticiteterna i tabell 1? Sedan 1970-talet flyttar ca 1 500 per år från ett representativt skogslän. Estimatet 1,443 innebär att 1 521 personer, dvs ytterligare 21 personer, kommer att flytta ut till följd av arbetslöshetsökningen. Om vi antar att arbetskraften i skogslänet är ca 100 000 personer och arbetslösheten stiger från 2 till 3 procent, då har arbetslösheten stigit med 1 000 medan bara 21 personer flyttar ut som en direkt följd av denna arbetslöshetsökning.

Samtidigt minskar dock inflyttningen till skogslänet. Även denna

¹⁴ Detta beläggs av flera andra skattningar i Edin & Holmlund (1994), Nilsson (1995) och Westerlund (1995).

är för ett representativt skogslän ca 1 500 personer per år, varför nettoeffekten kommer att bli den dubbla, ca 42 personer.

Arbetslöshetsökningen har emellertid också andra effekter som påverkar migrationen. Som vi ser på rad 2, påverkas migrationen också av relativlönen mellan länen. Denna relativlön påverkas i sin tur av arbetslösheten. Om vi antar, i enlighet med ett antal skattningar av sk lönekurvor som presenteras i avsnitt 3.2.2 nedan, att en ökning av arbetslösheten med en procentenhet i vårt representativa skogslän sänker lönen där med 7 procent, kommer effekten på migrationen att bli $7 \cdot 0,209 = 1,463$ procent. Detta innebär att 1 522 personer i stället för 1 500 flyttar ut. Ökningen av utvandringen till följd av relativlönesänkningen är ungefär lika stor som den direkta effekten av arbetslöshetsökningen i länet. Även här minskar invandringen så att den totala effekten av sänkningen av relativlönen är 44 personer.

Slutligen påverkas vid en nedgång i arbetsmarknadsläget även vakanstalen. Rad 3 anger hur migrationen påverkas av att antalet vakanser i vårt skogslän faller i relation till antalet vakanser i andra län. Antag att vi får en relativ sänkning av antalet lediga arbeten i skogslänet i förhållande till andra län med 10 procent. Estimatet $-0,102$ innebär att utvandringen då ökar med ca 1 procent. Detta skulle göra att 15 personer flyttar ut och att 15 personer färre flyttar in, dvs totalt 30 personer.

Sammantaget innebär detta att 116 personer färre kommer att befinna sig i länet till följd av förändringarna i arbetsmarknadsläget. Vi kan jämföra med att bruttoutvandringen och bruttoinvandringen totalt är 1 500. Det kan också jämföras med den antagna arbetslöshetsökningen som var 1 000 personer.

För de olika delperioderna ser vi att elasticiteten för arbetslöshetsökningen har ett värde om ca 2, med undantag just för perioden 1973-79 då skattningen inte är signifikant skild från noll. Under 1980-talet och början av 1990-talet fungerar emellertid återigen arbetskraftsrörligheten som förväntat med ungefär samma elasticitet som under perioden 1966-72. Migrationen synes således under större delen av 70-talet inte ha reagerat på den relativa arbetslösheten. Detta förefaller dock ha varit en tillfällig effekt. Någon "förstelning" av arbetsmarknaden i detta avseende kan således inte påvisas.

Enligt dessa skattningar skulle de regionala problem som kan uppstå under EMU kunna motverkas av arbetskraftsrörlighet som på sikt kommer att bidra till regional utjämning av sysselsättning och löner.

Rad 3 visar skattade koefficienter för migrationen över olika tidsperioder då vakanstalen är olika. För samtliga perioder uppvisar elasticiteten för migrationen med avseende på de relativa vakanstalen

det förväntade tecknet och är signifikant. Här kan noteras att elasticiteten är betydligt högre (-0,24) under 1966-72 än under någon senare period och med det lägsta värdet 1973-79. Under såväl 1980-86 och 1987-93 är elasticiteten ca en tredjedel av vad den var 1966-72. Detta kan innebära att en viss "förstelning" av arbetsmarknaden har inträffat.¹⁵

Den geografiska rörligheten, mätt som antalet flyttningar över länsgränser, har tenderat att minska över tiden. Detta innebär dock inte nödvändigtvis att flyttbenägenheten har minskat då ju t ex vakanstalen också ändrats. De skattade elasticiteter som presenterats tyder på att det skedde en tydlig försämring av flyttbenägenheten under 1970-talet men att benägenheten att flytta återigen har stigit. Då de flesta elasticiteter baserade på perioden 1987-93 är snarlika de som gällde 1966-72 kan man knappast säga att arbetsmarknaden i detta avseende har tappat sin flexibilitet.

Det är svårt att säga något om hur den geografiska rörligheten i Sverige förhåller sig till den i andra länder. I synnerhet försvåras en jämförelse av att de geografiska områdena definieras olika.¹⁶

3.1.5 Extern jobbrörlighet i Sverige

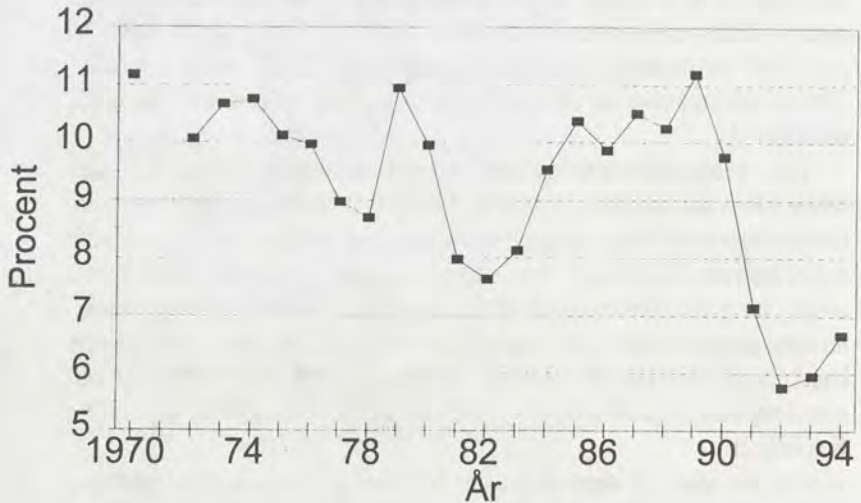
Anställdas benägenhet att byta arbetsgivare är också en viktig variabel för att bedöma en arbetsmarknads flexibilitet. En anställd kan byta arbetsgivare utan att byta bostadsort eller genomföra en regional flyttning utan att för den skull byta arbetsgivare. Detta i synnerhet i ett land som Sverige med relativt många storföretag.

Diagram 4 visar den andel av arbetskraften som för varje år 1970-94 har bytt arbetsgivare minst en gång. Här är konjunkturmönstret än starkare än för den regionala rörligheten vilket framgår av jämförelsen med antalet vakanser (se diagram 1). Med tanke på de mycket kraftiga konjunktursvängningar som Sverige upplevt under de senaste 25 åren är det svårt att hävda att en långsiktig tendens till ökad stelhet skulle föreligga. Jobbyten förefaller i högsta grad vara vakansstyrd.

¹⁵ En möjlig förklaring till detta är att löneskillnaderna sedan 1973 varit för små för att regionala skillnader i vakanstalen ska stimulera arbetskraft att flytta från en region till en annan. Vid en väl fungerande arbetsmarknad skulle skillnader i vakanstal leda till löneskillnader som i sin tur skulle stimulerat flyttning.

¹⁶ Se Nilsson & Zetterberg (1987).

Diagram 4: Andel av sysselsatta med två eller fler arbetsgivare

Källa: SCB

Några studier har genomförts av jobbrörligheten baserade på mikrodata. Holmlund (1984) skattade en modell där jobbrörligheten var en funktion bl a av förväntade bruttoinkomster av att byta arbetsgivare och av förväntade bruttoinkomster av att stanna hos nuvarande arbetsgivare. I Lundborg (1995) tas samma modell som utgångspunkt, men skattesystemets effekter beaktas och jobbrörligheten skattas som en funktion av förväntade inkomster efter skatt av att byta arbetsgivare respektive att stanna hos nuvarande arbetsgivare. I båda studierna förklaras jobbrörligheten också av individens tidigare arbetserfarenhet och civilstånd. Holmlunds studie baseras på data från 1968 och 1974 medan Lundborgs baseras på data från 1980 och 1990. I båda fallen har paneler från Levnadsnivåundersökningen utnyttjats.

De intressantaste effekterna är de som uppkommer av förväntade arbetsinkomster av att byta arbetsgivare. För perioden 1968-74 skattas effekten på sannolikheten att byta arbetsgivare till följd av förväntade ökade bruttoinkomster och signifikanta estimat erhålls. Då motsvarande modell skattas för 1980-90 befanns förväntad bruttoinkomster inte generera signifikanta estimat. Om förväntad ökning av bruttoinkomster ersätts av förväntade inkomster efter skatt av att flytta respektive stanna hos arbetsgivaren erhålls dock signifikanta estimat och förväntade tecken. De erhållna estimaten är lägre för 1980-talet än för perioden 1968-74 vilket kan innebära att jobbrörligheten har

minskat.¹⁷

Vad gäller internationella jämförelser av jobbörligheten har van Ours (1990) genomfört en komparativ studie av Sverige, Frankrike, Holland, Japan och Storbritannien. Efter att ha korrigerat för arbetslöshet och sysselsättningsförändring undersöks de kvarstående skillnaderna i jobbörlighet. Sverige, Frankrike och Storbritannien har ungefär lika stor rörlighet. Holland och i synnerhet Japan har betydligt lägre rörlighet. Med personalomsättningsdata jämförs Sverige, Japan och USA och det visar sig att USA har den högsta omsättningen och Japan den lägsta.

3.1.6 Rörligheten mellan branscher

Av betydelse är inte bara den regionala rörligheten utan också branschrörligheten, eller vad man brukar kalla strukturomvandlingen. I denna litteratur har man emellertid betydande svårigheter att särskilja huruvida en ökad strukturomvandling beror på en ökad rörlighet av produktionsfaktorer mellan branscher eller om det beror på att "omvandlingstrycket" har ökat. Det är ju det förstnämnda som är det intressanta ur en EMU-synvinkel där faktorrörligheten är avgörande. Den totala strukturomvandlingen förefaller dock inte ha minskat i Sverige i ett längre tidsperspektiv och internationellt sett förefaller strukturomvandlingstakten vara förhållandevis hög i den svenska industrin.¹⁸

3.2 Löne- och prisflexibiliteten i Sverige

3.2.1 Löne- och prisanpassning under EMU – några exempel på anpassning till chocker

I avsnitt 2 belystes de likheter och olikheter som finns i länders anpassningar till externa störningar och som ytterst beror på ländernas produktions- och handelsstruktur. En annan fråga är varför vissa länder uppvisar mindre friktioner än andra länder vid externa störningar. Ett svar är att länderna med god anpassning har en högre grad av löne- och

¹⁷ Den senare studien genomfördes för att utvärdera skattereformens effekter på jobbörligheten. Slutsatsen var att jobbörligheten påverkades ytterst litet av 1990-91 års skattereform.

¹⁸ Se Lundberg (1996).

prisflexibilitet. Med en perfekt löneflexibilitet skulle det i princip inte finnas några behov av en internationell arbetsmarknad för att upprätthålla full sysselsättning. En region som drabbats av en ekonomisk störning återfår konkurrenskraften om löner och priser anpassas tillräckligt snabbt.

Det går nu inte att kvantifiera exakt hur hög flexibiliteten i löner (reala eller nominella) och priser bör vara under EMU. Däremot går det att antyda vilken flexibilitet som är den väsentligaste genom att diskutera hur anpassning till ekonomiska chocker kan tänkas ske under EMU. Det är uppenbart att faktorrörlighet och löne- och prisanpassning sker integrerat och är ömsesidigt beroende. Vi kan genomföra ett resonemang av samma typ som Blanchard & Katz för att ge en uppfattning om anpassningen till en chock under EMU-medlemskap. Finanspolitiska och arbetsmarknadspolitiska åtgärder för att dämpa fallet i efterfrågan utesluter vi.

Vi tänker oss tre olika fall: 1) att hela Sveriges export missgynnas, (t ex vid en bojkott av svenska varor), 2) att en inhemsk lönekostnadskris inträffar och 3) att Norrlands skogsindustri missgynnas, t ex till följd av införandet av det papperslösa kontoret i Europa.

Fall 1: Minskad efterfrågan på svenska varor

Vid ett generellt efterfrågefäll för den svenska exporten kan vi förvänta oss att priserna på svenska varor ganska snart kommer att pressas då ju producenterna önskar bevara sina marknadsandelar. På kort sikt, under givna avtalsperioder, är lönerna givna, dvs nominallönelsheten är perfekt, och de pressade vinstmarginalerna (och förväntade framtida förlusterna) gör att företaget börjar friställa arbetskraft. Arbetslösheten ökar. Efter hand som nya löneavtal skrivs under kommer dessa, allt annat lika, att innebära lägre löner i Sverige än i andra EMU-länder.

Lägre löner och högre arbetslöshet är startpunkten för anpassningen till den nya jämvikten. För det första kommer båda dessa förändringar att stimulera emigration av arbetskraft. Men vi har konstaterat att denna anpassningsmekanism för svenskt vidkommande av många skäl kommer att vara mycket begränsad i omfattning. Lägre löner innebär lägre lönekostnader vilket i sin tur, tillsammans med att det existerar ledig kapacitet i form av fysisk kapital och arbetskraft, lockar utländska och svenska företag att investera i landet igen. Medan arbetslösa i ringa utsträckning lämnar landet är det troligt att den viktiga anpassningen måste ske genom att det åter skapas nya jobb som ersätter de tidigare.

Lönerna i Sverige måste således falla *i relation till lönerna i vår omvärld* för att denna anpassningsmekanism ska fungera. Svenska företag sänker initialt sina priser och även här är det avgörande att de faller i relation till dem i omvärlden. För att företagets situation ska

förbättras måste dock kostnaderna för lönerna falla mer än de svenska företagens priser varvid lönsamheten åter stiger som en del i anpassningen.¹⁹ Reallönerna, dvs lönen i relation till konsumentprisnivån som också inkluderar importerade varor vars priser inte påverkats faller också. Vid en låg inflationstakt kan detta kräva en sänkning av den nominella lönen.

Vi kan således inte räkna med att ökad arbetslöshet i sig leder till någon anpassning. Löneanpassningen är den viktiga faktorn som kan initiera anpassning medan prissänkningen bidrar till att lindra sysselsättningsfallet. Reallöneflexibiliteten måste vara hög för att anpassningen ska fungera, relativlönerna gentemot omvärlden måste anpassas och vid låg inflation krävs att de nominella lönerna faller.

Den skyddade sektorn har inte påverkats direkt av chocken. Trycket för en lönesänkning kommer att vara lägre där än i den drabbade konkurrensutsatta sektorn. Med tanke på de svårigheter som är förknippade med att ändra relativlöner mellan olika delar i ekonomin är det sannolikt att detta kommer att dämpa anpassningen till en lägre reallönenivå.

Fall 2: Inhemsk lönekostnadskris

I det andra fallet tänker vi oss att löneökningarna i Sverige, till följd av en felaktigt prognosticerad inflationstakt, blir kraftigt högre än vad de är i andra EMU-länder. Detta får med sig en rad effekter. Lönekostnadsökningarna vältras över i högre priser på exportprodukter och importkonkurrerande varor med förlorade marknadsandelar som följd. Den lägre lönsamheten leder i sin tur till uppsägningar, arbetslösheten stiger och statens finanser urholkas genom ökad finansieringsbörda (ökade lönekostnader och ökad ersättning till arbetslösa) och lägre skatteintäkter.

Här kommer all anpassning att utgå från den ökade arbetslösheten. Anpassningen kommer att påverka de nya löneavtalen vilket kommer att ta tid beroende på avtalsperiodernas längd, synkronisering av avtalen m m. Eventuellt kan dock anpassningen i detta fall komma att ske snabbare då lönerna på hela arbetsmarknaden måste sänkas. Den inhemska löneanpassningen är därför inte hämmad så mycket av att olika grupper behöver vara rädda för att relativlönerna gentemot andra grupper ska vara låga under längre perioder.

Såsom i fall 1 kan vi inte räkna med att emigration i någon hög utsträckning kan lösa problemen; antagandet är ju här att ingenting har

¹⁹ Detta innebär att den s k produktlönen, lönen dividerad med företagets produktpris, måste falla.

inträffat som ökar antalet lediga platser i andra länder.

Av betydelse för anpassningen är av naturliga skäl vilken den grundläggande orsaken till lönekostnadskrisen är. Ovan har antagits att orsaken är ett prognosfel. Hade orsaken i stället varit att fackföreningarna ändrat sina preferenser i valet mellan löneökningar och arbetslöshet kommer arbetslösheten att bli bestående.

Fall 3: Det papperslösa kontoret introduceras i Europa

I det tredje fallet av ekonomisk chock antar vi att vi deltar i en monetär union och att exportpriserna på papper och massa faller mycket kraftigt samt att prisfallet förväntas bli bestående. Näringslivet i södra Sverige, liksom övriga EMU-länders näringsliv, antas vara opåverkat. Utanför EMU och med rörliga växelkurser skulle den svenska kronan falla och kronfallet initiera anpassningen. Hur kommer anpassning till stånd under EMU?

På kort sikt är lönerna avtalsbestämda och alltså fixerade vid en viss nivå, varför skogsnäringarnas vinster genom prisfallet vänds till förluster och man friställer arbetskraft i Norrland. Arbetslösheten stiger i Norrland och emigrationen därifrån ökar. I detta fallet kommer effekterna via lägre löner att bli ännu lägre än under fall 1. Svårigheterna att få igenom nödvändiga lönesänkningar kommer att vara ännu större för en enskild bransch än för hela exportindustrin. De resultat som redovisas i Fredriksson (1995) visar också att det är emigrationen som kan förväntas vara den viktiga anpassningsmekanismen i detta fall.

Detta förutsätter dock att det finns lediga platser för de friställda att flytta till. Fredrikssons resultat var baserade på perioden 1963-93, dvs en period nästan helt dominerad av mycket låg arbetslöshet och ofta god tillgång på lediga platser. Vi måste räkna med att situationen i detta avseende kommer att vara betydligt svårare i framtiden. Utflyttningen av den friställda arbetskraften kommer att försvåras kraftigt om antalet lediga platser är lågt i andra delar av landet.

Den stora faran med ett för tidigt EMU-medlemskap är att ekonomiska chocker inte motverkas tillräckligt snabbt av löneanpassning och migration. Vi vet av erfarenheterna från början av 1990-talet att om arbetslösheten chockhöjs till en viss nivå kommer med stor sannolikhet arbetslösheten att fastna på denna högre nivå om inte löneanpassningen sker redan på kort sikt. Erfarenheterna från första halvan av 1990-talet är att Sverige inte är något undantag vad gäller problemen med att arbetslösheten tenderar att bli bestående. Många andra länder i Västeuropa hade under 1980-talet upplevt samma problem.

Länge var EFTA-länderna befriade från bestående arbetslöshet (s k persistens) vilket Layard m fl (1991) förklarar med att (1)

arbetslösheten inte har tillåtits stiga genom att en aktiv stabiliseringspolitik har bedrivits; (2) begränsningar i ersättningsperioderna; (3) en korporativistisk lönesättning (vilket i mindre grad gäller i dag); samt (4) en aktiv arbetsmarknadspolitik. Med senare års erfarenheter förefaller enbart det första argumentet bära stor giltighet: Trots formellt korta ersättningsperioder (för arbetslösa som inte deltar i arbetsmarknadspolitiska åtgärder) och en aktiv arbetsmarknadspolitik har Sverige liksom andra länder kommit att uppleva bestående arbetslöshet när väl den tidigare ackommodationspolitiken övergavs och arbetslösheten tilläts att stiga.

Även i det tredje fallet med en regional chock finns risk för bestående höjningar av jämviktsarbetslösheten. På sikt kommer löneläget att anpassas nedåt i Norrland men risken är betydande att denna anpassning sker alltför långsamt och under tiden kan jämviktsarbetslösheten stiga till högre nivåer och arbetslösheten därmed permanentas.

Svensk ekonomi har sannolikt betydligt bättre förutsättningar att hantera den regionala ekonomiska chocken (fall 3) än de två första. Här kan man utnyttja den regionala arbetskraftsrörligheten som en viktig mekanism för anpassning. I de två första fallen skulle den internationella arbetskraftsrörligheten spela motsvarande viktiga roll men vi vet att Sverige i detta avseende har dåliga förutsättningar.

I alla tre fallen, och i synnerhet i de två första, måste vi förlita oss på en hög löne- och prisflexibilitet. I princip är hög flexibilitet i löne- och prisbildning ett substitut till flexibla växelkurser men problem uppstår om löner och priser inte anpassas tillräckligt fort. Vi vet att växelkursförändringar ofta omedelbart inleder anpassningen efter en chock till en ny jämvikt medan förändringarna i framför allt lönerna sker långsamt.

3.2.2 Lönestelhet i empiriska studier

Även under EMU kommer att krävas reallöneanpassningar, även om dessa måste komma till stånd genom förändringar i nominella löner och priser. I empiriska studier över reallöneflexibiliteten, som uttrycker arbetslöshetens effekter på reallönen, är vissa baserade på regionala tvärsnittsdata och andra på aggregerade data. Blanchflower & Oswald (1994) representerar den första typen av studier och är en mycket omfattande genomgång av sk lönekurvor skattade på tvärsnittsdata för ett stort antal länder. Baserat på tidigare internationella studier och med ett omfattande nytt material med ett mycket stort antal observationer som inkluderar fyra miljoner individer från sexton länder, påvisar man

en stor internationell samstämmighet vad gäller reallönestelheten. Denna är uttryckt som den procentuella reallönesänkningen av en ökning i arbetslösheten med 1 procent. I såväl USA som Elfenbenskusten och i ett antal europeiska länder ligger den skattade elasticiteten runt -0,10. Flera studier för Sverige baserade på tvärsnittsdata finner elasticiteter som implicerar ungefär samma effekt av arbetslöshetsökningar på reallönen.²⁰

Denna relativa samstämmighet har av Blanchflower & Oswald upphöjts till en "ekonomisk lag". Om deras resultat är riktiga måste man dra en mycket negativ slutsats, nämligen att det knappast finns så mycket att göra för att öka flexibiliteten. De länder som är medtagna i deras studie uppvisar en betydande variation vad gäller arbetsmarknadens institutioner. Om t ex USA, som normalt bedöms ha en mycket liberal arbetsmarknad och få ingrepp, uppvisar i stort sett samma reallöneflexibilitet som Sverige, torde endast mycket marginella vinster stå att göra genom att reformera arbetsmarknaden.

Dock har kritik riktats mot Blanchflowers & Oswalds bok.²¹ Hur samstämmiga resultaten är om kritiken beaktas vet vi inte men vi kan inte utesluta att man skulle kunna göra stora potentiella vinster genom att reformera lönebildningen.

Ett stort antal studier är baserade på tidsseriedata och därmed också på mycket färre antal observationer. Här härleds ofta ett makroekonomiskt samband mellan reallön och arbetslöshet genom att man utgår från en lönesättningskurva och en prissättningskurva.²² En stabil inflation kräver konsistens mellan det sätt lönesättarna sätter sin lön i förhållande till prisnivån och det sätt prissättarna sätter priserna i förhållande till lönenivån. Om lönesättarnas önskade reallön är lika med prissättarnas önskade reallön kommer inflationen att vara konstant. Arbetslösheten är då den variabel som ger konsistens mellan löner och priser.

Såväl prissättning som lönesättning påverkar reallöneflexibilitet. Layard m fl (1991) separerar effekterna på prissättning och lönesättning men presenterar också estimat för de samlade effekterna.

Layard m fl (1991) skattade löneekvationer för ett stort antal länder. Modellen tillämpas sedan på 19 OECD-länder. De fann att Sverige har en betydligt högre grad av reallöneflexibilitet än de flesta andra OECD-länder. Om man beaktar anpassningarna såväl av löne- som prissättningskurvorna kommer den genomsnittliga långsiktiga effekten av en ökning av arbetslösheten i Sverige med 1 procentenhet (säg från

²⁰ Se Holmlund & Skedinger (1990) och Edin, Holmlund & Östros (1994).

²¹ Se t ex en kritisk recension av deras bok i Card (1995).

²² Detta är t ex fallet i Layard m fl (1991).

2 till 3 procent) att sänka reallönen med 13,26 procent. (Evalueras detta vid en genomsnittlig arbetslöshet om 2 procent erhålles en elasticitet för lönekurvan om -0,26, vilket ska jämföras med Blanchflower och Oswalds "lagbundna" -0,10.) Genomsnittet för OECD är betydligt lägre: 6,01 procent. Dessa tal implicerar att reallönerigiditeten är betydligt högre i OECD i genomsnitt än i Sverige.²³

Det är också intressant att notera, och detta gör Layard m fl en stor poäng av, att arbetslöshetsförändringar har betydligt större effekter på lönesättningen än på prissättningen. Man påpekar att för OECD i genomsnitt är den relevanta skattade parametern för lönesättningen mer än tre gånger så stor som motsvarande skattade parameter på prissättningssidan (4,6 jämfört med 1,41). Förändringar i efterfrågan (arbetslösheten) har enbart en liten effekt på prisbildningen men en större effekt på lönesättningen.

För Sverige är dessa skillnader än mer markanta än för OECD-snittet. Estimatet för lönesättningssidan är 12,16 och för prissättningssidan 1,10, dvs estimatet för lönesättningen är mer än tio gånger större än estimatet för prissättningen.²⁴

Bean, Layard och Nickell (1986) skattar reallönernas arbetslöshetselasticitet för 19 olika OECD-länder. Deras estimat för Sverige implicerar att reallönen faller med 8 procent vilket är jämförbart med Holmlunds (1990) resultat om 6 procent. Evalueras dessa resultat vid en arbetslöshet om 2 procent som var det ungefärliga snittet för skattningsperioderna, erhålles elasticiteter för lönekurvan om -0,16 respektive -0,12 som kan jämföras med Blanchflower & Oswalds -0,10. Bland de 19 länderna var det bara Japan, Schweiz och Österrike som uppvisade en högre elasticitet än Sverige. I 11 av de 19 inkluderade OECD-länderna skulle reallönen falla med mellan 0 och 3 procent av en enprocentig arbetslöshetsuppgång.

Alogoskoufis & Manning (1988) redovisar skattningar av samma elasticitet för 16 OECD-länder. De finner att reallönen i Sverige faller med 5 procent. Endast Japan och Norge uppvisar större effekter av

²³ Se Layard m fl (1991) kapitel 9 för definition av reallönerigiditet.

²⁴ Att reallönerigiditeten i Sverige är betydligt lägre än i det genomsnittliga OECD-landet innebär dock inte att nominallönerigiditeten nödvändigtvis är lägre. Layards m fl skattningar implicerar att nominallönerigiditeten i Sverige är ungefär lika stor som genomsnittet för OECD-länderna. I de modeller som ligger till grund för dessa skattningar är nominallönen uttryckt som en funktion av icke förväntade prisökningar och är en renodlad makrorelation. Man kan dock ha synpunkter på den definition av nominallönerigiditet som de använder sig av. Som de själva påpekar (sid 406) kommer nominallönerigiditeten att vara positiv även om det inte förekommer någon nominell stelhet i lönesättningen utan bara i prissättningen.

arbetslöshetsökningar. I övrigt finns skattningar gjorda för Sverige av Holmlund (1989), Holmlund & Skedinger (1990), Calmfors & Forslund (1990) och Calmfors & Nymoén (1990). I stort bekräftar dessa studier de tidigare redovisade.

En viktig fråga i detta sammanhang är om det är lättare att få en hög reallöneflexibilitet i höginflationsperioder. Med tanke på att den ekonomiska politiken under senare år inriktats mot att minska inflationsförväntningarna blir frågan om nominell neutralitet desto viktigare. Det skulle ju kunna vara fallet att en sådan "låginflationsregim" medför att reallöneflexibiliteten minskar. Om det krävs en reallöneanpassning vid en låg inflation kan detta kräva en sänkning av den nominella lönen vilket kan vara svårare att genomföra än en nominallöneökning som ligger under en hög inflation. Denna fråga har inte belysts speciellt ingående i litteraturen. Holmlund (1990) kan inte förkasta hypotesen om nominell neutralitet, dvs han finner att reallöneflexibiliteten inte är signifikant beroende av inflationstakten. Dock kan man tänka sig att ett test av nominell neutralitet kan genomföras på ett flertal andra sätt än vad som görs i Holmlunds studie.

Den relativt höga reallöneflexibilitet som ovanstående studier visar för den svenska arbetsmarknaden måste dock ses mot bakgrund av den devalveringspolitik som Sverige bedrivit. Då betydande löneökningar har genomdrivits som orsakat interna kostnadskriser, såsom i fall 2 ovan, har dessa kriser tillfälligt lösts genom att den svenska kronan devalverats. Efter att ett visst krismedvetande uppstått, har därefter politiken förutsatt en mera långsiktigt återhållande löneutveckling. Under dessa förhållanden kan de svenska reallönerna framstå som mer flexibla än i många andra länder där devalveringspolitiken inte varit vanlig.

Det vore därför felaktigt att utifrån de redovisade skattningarna dra slutsatsen att Sverige skulle ha bättre förutsättningar än andra potentiella EMU-länder att klara av en ekonomisk chock av en given storlek under ett EMU. Sverige har övergivit devalveringspolitiken och liksom andra länder växlat ned inflationstakt. Sveriges erfarenheter under denna process är av betydelse för en utvärdering av den reella anpassningsförmågan. Vi ska därför redogöra för dessa.

3.2.3 Tidigare erfarenheter i Sverige och övriga Europa

Under EMU kommer ekonomin att ha en försämrad motståndskraft mot ekonomiska chocker. I hög grad har ju anpassningen i den svenska ekonomin hittills skett genom att värdet på den svenska kronan har ändrats och när denna möjlighet inte längre står till buds måste de *nominella* lönerna anpassas redan på kort sikt. Annars kan ekonomiska förändringar i vår omvärld ge upphov till en arbetslöshetschock som låser arbetslösheten på ännu högre nivåer än vad vi hittills sett.

Erfarenheterna hittills från såväl Sverige som övriga Europa är att det är mycket svårt att få till stånd en nedväxling av arbetslösheten om man väl hamnat på en hög arbetslöshetsnivå. Det är ur detta perspektiv som man i första hand måste se de potentiella kostnaderna med EMU. Sverige kan vid ett EMU-deltagande, om löneflexibiliteten inte är tillräckligt hög och om det finanspolitiska utrymmet är begränsat, tvingas åse hur en ekonomisk chock leder till att arbetslösheten stiger till höga nivåer från vilka det sedan blir svårt att återgå till mer acceptabla arbetslöshetstal.

Erfarenheterna från början av 1990-talet är sådana att de varnar för ett för tidigt deltagande i EMU. Löneflexibiliteten visade sig då inte vara tillräcklig för att en icke-ackommoderande politik, där syftet var inflationsnedväxling, skulle kunna genomföras utan en betydande ökning av arbetslösheten. Andra länders erfarenheter tyder också på att löneflexibiliteten i hög grad är opåverkad av växelkursregimen. Vid ett svenskt deltagande i EMU kan det tidiga 1990-talets utveckling komma att upprepas varvid arbetslösheten kan öka med ytterligare många procentenheter.

Ett utanförskap är i detta avseende att föredra. Asymmetriska chocker kommer även fortsättningsvis att inträffa (även om vi inte vet omfattningen av dessa) och behovet av möjliga motåtgärder finns kvar oavsett vilken typ av växelkursarrangemang som kommer att gälla vid ett utanförskap. Möjligheterna att undvika arbetslöshetschocker till följd av en otillräcklig löneflexibilitet är sannolikt betydligt större utanför EMU än innanför. Denna slutsats omkullkastas enbart om man kan göra troligt att själva övergången till EMU leder till kraftigt ökad löneflexibilitet som innebär att löneförändringar på kort sikt effektivt motverkar tendenser till arbetslöshet.

Lärdomarna från andra länder tyder på att växelkursarrangemangen inte spelat någon avgörande roll för effekterna på arbetslösheten. Storbritannien deltog inte i det europeiska växelkurssamarbetet och när man växlade ned i inflationstakt till 3-4 procent steg arbetslösheten till 10-11 procent. Frankrike deltog däremot i samarbetet men upplevde

under 1980-talet ungefär samma utveckling vad gäller arbetslöshet och inflation som Storbritannien. Dessa skillnader i växelkursarrangemang förefaller således inte ha haft någon effekt på löneflexibiliteten. Ett EMU-deltagande kommer knappast heller att i sig leda till någon kraftig ökning av löneflexibiliteten.

4 Hur öka arbetsmarknadens flexibilitet?

4.1 Är den svenska arbetsmarknaden förstelnad?

Ovan har redovisats ett stort antal studier över hur den svenska arbetsmarknaden fungerar i många avseenden, relaterade såväl till arbetskraftens rörlighet som reallöneflexibiliteten. Några elasticiteter för den svenska *arbetskraftens migrationsbenägenhet till andra länder* finns inte att tillgå. Man kan konstatera att flödena härvidlag är ytterligt små även efter det att EES-avtalets fria internationella rörlighet trädde i kraft. En huvudorsak till de små flödena är att den fulla sysselsättningen upprätthölls under lång tid i Sverige och att real-lönerna under många år var högre än eller i stort sett lika med dem i andra länder. Det fanns således föga av arbetsmarknadsmässiga orsaker för svenskar att flytta. Under arbetslöshetsperioden i Sverige under senare år utgjorde bristen på tillgängliga vakanser i andra EES-länder en hämmande faktor.

Men även om det varit fallet att vakanser funnits för svenska arbetslösa att flytta till hade sannolikt flyttningsbenägenheten varit låg. Svenskar saknar i hög grad erfarenhet av att bosätta sig i andra länder, det geografiska, språkliga och kulturella avståndet till kontinenten är stort varför det sannolikt kommer att ta lång tid innan det blir vanligt att flytta till andra länder. Hur lång tid det tar innan vi upplever mera betydande flöden av arbetskraft över gränserna och en hög internationell arbetskraftsrörlighet kan vi i dag inte bestämma med någon större säkerhet.

Den *geografiska rörligheten inom Sverige*, uttryckt i termer av migrationselasticiteter, förefaller att ha fallit under 1970-talet men att återigen ha stigit under 1980-talet, ofta till 1960-talets nivå. Effekterna av arbetsmarknadsrelaterade variabler såsom arbetslöshet eller vakanser på migrationen över länsgränserna är sådana att vi knappast kan tala om någon förstelnig i detta avseende. Studier över anpassningen till chocker antyder att den interregionala migrationen spelar en viktig roll i anpassningen.

Jobbrörligheten förefaller i hög grad vara bestämd av arbetsmarknadsläget. Skattningarna av effekterna på benägenheten att byta jobb av förväntningar om framtida inkomster kan antyda en viss försämrad

flexibilitet under perioden 1974-80. Denna slutsats är dock osäker då sannolikheten att byta jobb i ena fallet är beräknad utifrån förväntade bruttointkomster och i det andra utifrån förväntade nettointkomster.

Tillgängliga studier visar att *reallöneflexibiliteten* i Sverige är väl så hög som i andra jämförbara länder. Såsom konstaterats vad gäller löneflexibiliteten kan dock detta i hög grad vara ett resultat av den ekonomiska politik som bedrevs under en lång tid i Sverige och som nu inte längre framstår som ett alternativ och vid EMU-medlemskap är definitionsmässigt utesluten. De skattningar som gjorts av *nominal-löneflexibiliteten* i olika länder är alltför osäkra för att man ska kunna dra några slutsatser utifrån dessa.

Erfarenheterna från senare år visar att lönerna inte är tillräckligt flexibla för att hög arbetslöshet ska kunna undvikas.

Även om det skulle vara fallet att arbetsmarknadens anpassningsförmåga är högre än i andra länder behöver den inte vara tillräckligt hög för att klara av de påfrestningar som svensk ekonomi kommer att utsättas för under en gemensam valuta. Detta antyder att ett stort antal potentiella EMU-länder har en alltför låg arbetsmarknadsflexibilitet för att ett EMU, där asymmetriska chocker förekommer, ska fungera väl också för dessa länder. Förutsättningen för att EMU ska bli ett framgångsrikt projekt blir då helt enkelt att de länder som deltar över huvud taget inte kommer att drabbas av asymmetriska chocker.

För Sveriges del kan vi inte utesluta att vi drabbas av asymmetriska chocker gentemot övriga sannolika EMU-medlemmar. Anpassningsbarheten i ekonomin är för låg för att klara chocker under EMU. EMU kommer att innebära helt andra krav på anpassning än vad vi hittills upplevt. Det finns därför all anledning att vidare diskutera vad man kan göra för att ytterligare öka framför allt löneflexibiliteten.

4.2 Nominallönestelhetens bestämningsfaktorer

4.2.1 Lönestelheten, fackföreningarna och avtalsperioderna

I Holden (1994) undersöks de makroekonomiska implikationerna av att lönekontrakt gäller tills dess att båda kontraktsparterna är eniga om att kontraktet ska ändras. Vid en låg aggregerad efterfrågan kan detta förhållande förorsaka nominallönestelhet. Holdens modell är baserad på realistiska institutionella förhållanden i förhandlingssystemet.

Ekonomiers förhandlingsinstitutioner är uppenbarligen av betydelse

för stelheter i lönebildningen. Uppkomsten av fackföreningar har medfört att förhandlingskontrakten formaliserats och en viss grad av nominell lönestelhet i anpassningen har därvidlag blivit följden. Avtalen gäller ju för en specificerad tid framåt och (normalt) oavsett vad som inträffar i den ekonomiska omgivningen och lönerna är därför under kontraktstiden fullständigt stela. Kontraktslängden är således av stor betydelse i detta sammanhang. Det har också länge varit känt att fackföreningsbestämda löner är mer nominallönestela än andra löner.²⁵ I tvärsnittsstudier har man också ofta förklarat nominell stelhet med graden av fackföreningsanslutning etc.²⁶

Skulle man försöka att nå ökad nominallöneflexibilitet genom att korta ned avtalsperiodernas längd kan detta dock strida mot andra målsättningar. För den enskilde löntagaren är det av värde att känna till inkomsterna för en utvidgad tidsperiod. Det system som ger maximal löneflexibilitet är ett daglönarsystem där man dag för dag anpassar lönen till omvärldsförändringar, som t ex ökad arbetslöshet. Man inser lätt varför ett daglönarsystem inte är önskvärt. För företagen ger långa avtalsperioder möjligheter att bedöma de framtida lönekostnaderna bättre och det är framför allt arbetsgivarna som trycker på för långa avtalsperioder.

I de flesta europeiska länderna sträcker sig kontraktstiden över ett år. I Sverige har under de senaste 25 åren avtalen inom LO-området varit 1-åriga eller 2-åriga och under senare år i undantagsfall 3-åriga (Transportarbetareförbundet, Handelsanställdas förbund och vissa delar av Metallarbetareförbundet). Utanför LO-avtalet har under 1995-96 längre avtal (ofta 3-åriga) förhandlats fram. Det synes dock inte föreligga några allmänna tendenser till en övergång mot längre avtal. Sverige har normalt längre avtalsperioder än övriga EU-länder.

Även indexeringen av löner är av betydelse. De flesta EU-länder har ett större inslag av indexering än vad Sverige har. Ett mindre inslag av indexering tenderar att ge en hög grad av lönestelhet.²⁷

En annan aspekt är om förbundens avtal är tidsmässigt synkroniserade eller ej. Även om alla har rationellt bestämda prisförväntningar kommer det vid en arbetslöshetschock att vara svårt för det förbund som står på tur att förhandla direkt efter chocken att sänka sina löner. Detta förbunds medlemmar kommer då, åtminstone på kort sikt, att få uppleva sänkningar av såväl real- som relativlöner. Det är därför lättare att genomdriva nödvändiga lönesänkningar om samtliga förbund

²⁵ Lewis (1963).

²⁶ Layard m fl (1991).

²⁷ Bruno & Sachs (1985).

förhandlar samtidigt. Som kommer att behandlas nedan är relativlöneförändringar i Sverige mycket svåra att genomföra och med icke synkroniserade förhandlingar blir resultatet lätt nominal-lönestelhet. Valet av strategi i anpassningen kommer ytterst att avgöras av den avvägning som fackförbunden gör mellan målet om låg arbetslöshet och målet om bibehållna relativlöner.²⁸

Synkroniseringen på den svenska arbetsmarknaden var mycket omfattande då centrala förhandlingar bedrevs. Med undantag för Byggnadsarbetareförbundet gällde avtalen 1 februari till den 31 januari. Tendenser till uppluckring skedde därefter men under "Rehnberg-perioden" 1991-92 var synkroniseringen fullständig. Därefter har dock en total uppluckring skett och avtalen är i dag osynkroniserade.

De förhållanden som rått under de senaste åren med genomsnittligt längre och, sedan 1992, fullständigt osynkroniserade avtal antyder att lönestelheten kan ha ökat. Sannolikt skulle dock en tillbakagång till en total synkronisering av avtalen över olika områden kräva en återgång till centrala förhandlingar då ju åtgärder av den typ som tillsättandet av Rehnberg-kommissionen representerar endast kan verka på kort sikt.

I jämförelse med andra länder har Sverige haft en betydande grad av synkronisering men numera tillhör vi den grupp av länder som saknar synkronisering, tillsammans med Belgien, Frankrike och Storbritannien.

Av betydelse för nominallönestelheten är också antalet nivåer på vilka avtal bestäms. Kunskapsläget är emellertid osäkert härvidlag varför denna fråga lämnas.

Vi kan summera vad som sagts ovan och konstatera att Sverige har något längre avtalsperioder än de flesta andra länder vilket tenderar att ge oss mer nominallönestelhet. Vi har ett mindre inslag av indexering än de flesta andra vilket också tenderar att ge oss mer nominallönestelhet. För det tredje har Sverige lämnat synkroniseringen av avtalen över de olika områdena vilket också sannolikt har bidragit

²⁸ Anta att vi har två förbund som förhandlar fram ettårsavtal med ett halvt års mellanrum samt att vi får en negativ efterfrågechock som för att bibehålla sysselsättningen skulle kräva en sänkning av lönen med 10 procent. Om det första förbundet omedelbart förhandlar ned lönen med 10 procent kommer det förbundet att drabbas av en relativlönesänkning under ett halvt år utan compensation. Man kan teoretiskt visa att ett förbund som agerar rationellt kommer att sänka lönen med t ex en procentenhet under det andra förbundet vid varje förhandling. Det kommer då att ta fem år, och inte sex månader, innan den nya jämvikten uppkommer. Den maximala störningen i relativlönerna kommer dock att begränsas till 1 procentenhet och då avtalen som blir klara alternerar över tiden kommer störningarna att fördelas perfekt mellan de två förbunden och inget förbund har missgynnats.

till en högre nominallönestelhet än vad annars hade varit fallet. Det finns anledning att beakta dessa förhållanden vid ett eventuellt inträde i EMU.

4.2.2 Underbjudande som en källa till löneflexibilitet²⁹

I studier baserade på enkäter har man bl a undersökt orsakerna till lönestelhet på företagsnivå i Sverige och andra länder. I en studie av svenska företags lönesättning har visats att trots betydande institutionella skillnader gentemot andra länder såsom Storbritannien och USA är flera resultat för dessa länder överförbara också till svenska förhållanden.³⁰ Ett sådant resultat är att rättviseaspekterna spelar en avgörande roll i löneförhandlingarna och detta påverkar också löneflexibiliteten.³¹

En central fråga för arbetsmarknaden är om arbetslösa genom underbjudande har möjlighet att få anställning till en lön lägre än den rådande. Ett sådant förfarande skulle vid en arbetslöshetschock, under EMU och annars, implicera en hög löneflexibilitet och innebära att arbetslösheten snabbt reducerades. Arbetsmarknaden skulle därmed i betydligt högre grad likna traditionella varumarknader.

Anställningar på detta sätt, dvs genom att den arbetslöse genom en direktkontakt med arbetsgivaren erbjuder sig att arbeta till en lön under den gängse (eller att ta ett lägre betalt jobb under sin kvalifikationsnivå), är emellertid ovanliga. Den allmänna uppfattningen har varit att de arbetslösa inte har incitament att på detta sätt skaffa sig ett nytt arbete. Solow (1990) t ex utgår från att anställning via underbjudande inte förekommer därför att det etableras en social norm som förhindrar arbetare att bjuda under.

Även om anställning på detta sätt är ovanligt visar enkätundersökningen emellertid att underbjudande inte alls är så ovanligt som man kanske tror. Undersökningen genomfördes innan arbetslösheten började stiga kraftigt men trots detta visade det sig att en betydande andel av arbetsgivarna kommit i kontakt med arbetsökande som erbjudit sig att arbeta till lägre lön. Detta tyder på att problemet inte ligger i bristande vilja eller incitament för individen att bjuda under, utan snarare på att

²⁹ Detta avsnitt är i hög grad baserat på Agell & Lundborg (1995).

³⁰ Se Agell & Lundborg (1995).

³¹ För denna slutsats på amerikanska förhållanden se Blinder & Choi (1990).

företagen inte är villiga att anställa underbjudande arbetskraft. Varför motsätter sig då företagen dessa anställningar av personal till låga löner vilket genom hög löneflexibilitet skulle kunna reducera arbetslöshetsproblemet kanske på ett dramatiskt sätt?

Den viktigaste orsaken som man anger för detta är att anställning av underbjudande till lägre än gängse lön skapar företagsinterna orättvisor i lönehierarkin. Därmed bryter det mot företagets lönepolitik. Upprätthållandet av den existerande lönehierarkin förefaller enligt denna undersökning vara den viktigaste orsaken till att lönen inte klarerar arbetsmarknaden.

Lönehierarkin innebär att normer är rådande vad gäller lönebildningen. Andra delar av enkätundersökningen visar mer i detalj hur jämförelsenormen ser ut. Arbetare jämför sin lön med andra arbetare såväl inom som utanför företaget. Relativlönen mot andra i företaget är lika viktig som relativlönen mot andra utanför företaget. Tjänstemännen, däremot, jämför sin lön mera med tjänstemän i andra företag. I synnerhet gäller detta för de allra högsta tjänstemännen vilket är naturligt med tanke på att dessa bara har ett fåtal andra inom företaget att jämföra sin lön med.

Den betydelse som de anställda fäster vid relativlönen kan förväntas bli vägledande för den fackliga lönepolitiken. Därmed kan fixeringen vid relativlönen i löneförhandlingen också i hög grad påverka den nominella lönestelheten. Även om det ur arbetsmarknadssynpunkt skulle vara motiverat att acceptera lägre lön för underbjudande arbetslösa kan det ju vara så att anställda motsätter sig nominallönesänkningar just därför att en sänkning rubbar lönehierarkin.

En annan viktig fråga som belystes i enkätundersökningen var om den svenska lagstiftningen om anställningsskydd påverkar nominallönestelheten. LAS ger ju den enskilde ett betydande skydd mot "orättvisa" avskedanden. I princip är de enda möjligheterna för avsked att företaget har överflödigt arbetskraft eller allvarliga förseelser från individens sida. Kan sådan lagstiftning utnyttjas av de anställda för att undvika nominallönesänkningar? Även om svaren på den ställda frågan var blandade, fanns det inte mycket som tyder på att LAS skulle vara en väsentlig faktor bakom nominallönestelhet. Även utan LAS skulle företagen undvika att ersätta redan anställda med underbjudande arbetssökande.

4.3 Åtgärder för löneflexibilitet och rörlighet

4.3.1 Lönestelhet, attityder och relativlöner

Bevarandet av relativlönerna förefaller således vara en viktig faktor som i hög grad bestämmer lönenivå och nominallönerigiditet på den svenska arbetsmarknaden. Minskat fackligt inflytande, uppluckring av LAS m m kommer nödvändigtvis inte att leda till någon påtaglig höjning av nominallöneflexibiliteten. Det förefaller däremot vara väsentligt att man försöker ändra på attityderna vad gäller relativlönerna. I realiteten skulle detta innebära att anställda i betydligt högre grad accepterar förändringar i relativlönerna mellan olika kategorier av anställda som man traditionellt jämför sig med. I synnerhet bör man då eftersträva en ökad acceptans för att, i tider av hög arbetslöshet, underbjudande arbetslösa personer anställs till en lägre lön än den som redan anställda har. Fasthållandet vid en viss given lönehierarki bör brytas för att komma till rätta med nominallönestelheten och få till stånd en ökad flexibilitet vilket EMU kräver. Med tanke på den höga arbetslösheten i Sverige förefaller detta vara önskvärt även om Sverige står utanför.

Ett överdrivet fasthållande av den rådande lönehierarkin kan verka upprätthållande av den höga arbetslösheten. De svagas situation på arbetsmarknaden skulle kunna förbättras om relativlönerna för de grupper som vill in på arbetsmarknaden sattes i en process av underbjudande. Under en monetär union där arbetslöshetschocker uppträder förefaller det vara av stor vikt att man då accepterar att arbetslösa personer erhåller anställning till lägre lön än den gängse även om detta förändrar företagens lönestruktur.

Det är dock inte uppenbart hur man praktiskt går tillväga för att ändra på normer och attityder. Det kan visa sig svårt att få till stånd en nödvändig ändring av attityder.

4.3.2 Arbetslöshetsförsäkringens finansiering

I allmänhet påverkar arbetslöshetsersättningen lönebildningen. Då förhandlingar skedde på central nivå spelade sannolikt arbetslöshetsersättningen inte någon viktig roll. Då ju LO var stort kan man utgå från att man i viss mån beaktade effekterna av lönehöjningarna på skatterna; i den mån som löneökningar skulle leda till arbetslöshet skulle fackets medlemmar ändå komma att få betala detta genom höjda skatter.

I samband med övergången från centrala förhandlingar till decentraliserade minskade emellertid fackföreningarnas incitament att av detta skäl hålla tillbaka löneökningarna. Då ett litet förbund driver igenom löneökningar som orsakar arbetslöshet bland medlemmar kommer detta inte att leda till någon kännbar ökning av skatterna för medlemmarna i detta förbund. För att incitamenten till lönemoderation skulle funnits kvar vid övergången från centraliserade till decentraliserade förhandlingar borde övergången ha åtföljts av en ökning av andelen egenfinansiering av arbetslöshetsförsäkringen. Detta skulle ha inneburit att de enskilda medlemmarna betalade en större andel av arbetslöshetsförsäkringen och att en mindre andel betalades med skattemedel. Att detta leder till lönemoderation har visats i ett antal modeller med förhandlingsbestämda löner.³²

Av större vikt i EMU-sammanhang är emellertid att nominallönen anpassas vid en exogen ökning av arbetslösheten. En sådan ökning skulle drabba fackföreningarna inte bara genom att deras medlemmar blir arbetslösa utan också genom att avgiften för att finansiera den ökade arbetslösheten kommer att stiga. Därmed ges man dubbla incitament att anpassa löneökningen så att arbetslösheten bland medlemmarna hålls nere. Den reallönesänkning som i detta fall krävs åstadkoms genom en sänkning av den nominella lönen.

Här ska inte presenteras något utarbetat förslag till hur detta kan se ut. Det räcker med att påpeka att en reformering av utformningen av arbetslöshetsförsäkringen kan vara ett effektivt sätt att göra den svenska ekonomin bättre förberedd för ett EMU-medlemskap. En reformering av arbetslöshetsförsäkringens finansiering skulle kunna innebära en ökning av löneflexibiliteten. Dessutom ger man a-kassorna incitament att kontrollera att de arbetssökande är aktiva i sökprocessen.

4.3.3 Övriga åtgärder för ökad löneflexibilitet

Tidigare har också nämnts andra faktorer som direkt kan påverka löneflexibiliteten såsom löneförhandlingarnas utformning, graden av synkronisering av avtalen och avtalsperiodernas längd. Samtliga dessa faktorer kan på olika sätt vara betydelsefulla för frågan om arbetsmarknadens flexibilitet är tillräcklig under EMU och bör således beaktas inför ett eventuellt EMU-medlemskap.

³² Se Holmlund & Lundborg (1988, 1989 och 1996) och Calmfors (1995).

4.3.4 Hur kan man öka arbetskraftsrörligheten?

Kan man få till stånd en sådan ökning i arbetskraftsrörligheten som krävs för ett EMU-medlemskap? Arbetslöshetsersättningen är även i detta sammanhang av betydelse. Såväl nivån på ersättningen som ersättningens längd påverkar individens incitament att söka jobb och flytta. En del av svaret ligger således i hur ersättningen utformas. En flyttning till ett arbete i ett annat land innebär normalt betydande kostnader för den enskilde. I synnerhet om flytten är temporär och man vill återvända till hemlandet kommer det, vid rimliga ersättningsnivåer, inte att löna sig att flytta.

Rimligen kan man ställa krav på att en arbetslös flyttar till en annan region inom det egna landet om där finns en vakans och enbart om några lämpliga vakanser inte finns i andra delar av landet erhåller individen arbetslöshetsersättning. Detta bygger på att det för individen inte är oöverkomligt dyrt att flytta vilket det i många fall inte heller är så länge man håller sig inom landets gränser. Situationen är dock en annan vad gäller flyttningar till andra länder. I många fall är reskostnaderna betydligt större och de administrativa kostnaderna betydligt större även om ambitionerna inom EU länge funnits att minska dessa. Att söka bostad kostar mer, informationskostnaderna för barnomsorg, skolgång m m gör att man inte kan ställa samma krav som för flyttningar inom landet. Myndigheter kan knappast heller kräva att individer ska flytta till andra länder för att ta jobb där. En stimulans av den internationella rörligheten skulle då eventuellt kunna åstadkommas med flyttningsbidrag samt genom att man förbättrar informationen om tillgängliga arbeten och arbetsvillkoren mellan länderna.

Vid överstimulans av ekonomin, vilket i dag kanske ter sig något främmande, förefaller det som om en ökad rörlighet till Sverige kan komma till stånd genom att området för den fria arbetskraftsrörligheten utvidgas. Detta kommer också att ske om EU utvidgas till att omfatta ytterligare länder, som t ex Baltikum, Polen och Tjeckien.

Hur skulle detta påverka anpassningen under EMU? Om i en situation med fri rörlighet mellan ett rikt och ett fattigt land höginkomstlandet drabbas negativt av en extern ekonomisk chock finns inte någon ventil för dess friställda arbetskraft. Resultatet blir då arbetslöshet. Men om det rika landet gynnas av den externa ekonomiska förändringen kommer tillgången till en fri arbetsmarknad med fattigare länder att vara av betydande värde. Om antalet vakanser stiger från ett jämviktsläge på arbetsmarknaden och detta inte kan mötas med ett ökat utbud av arbetskraft (inhemsk eller invandrad) kommer arbetsmarknaden att överhettas. Följden blir då tendenser till löneglidning, kostnadshöjningar för inhemska företag och inflation. På

en integrerad arbetsmarknad kan emellertid antalet vakanser, under vissa förhållanden, mötas med ett inflöde av arbetskraft från andra länder. Antag en ökning av antalet vakanser i Sverige som inte kan fyllas av arbetslösa svenskar. Om det då existerar arbetare i andra länder som har en lägre lön än vad de kan erbjudas på de lediga platserna i Sverige finns förutsättningar för immigration av arbetskraft.

5 Slutsatser – svenska handlingsalternativ

Vid sidan av internationell arbetskraftsmigration är reallöneanpassning det sätt på vilket en ekonomi anpassar sig då den utsätts för ekonomiska chocker. Detta gäller oavsett växelkursarrangemang. Ett medlemskap i EMU gör att man avhänder sig ett viktigt instrument vid denna reallöneanpassning, nämligen valutakursjustering. I stället måste anpassning under EMU komma till stånd genom att de nominella lönerna justeras. Vid en låg inflationstakt kan detta i realiteten komma att kräva att lönerna nominellt måste falla för att arbetslösheten ska kunna motverkas.

Uppvisar svensk ekonomi i dag den nödvändiga anpassningsförmåga som krävs för att medlemskap i den monetära unionen ska bli ekonomiskt gynnsamt för landet? Svaret på denna fråga är naturligtvis beroende av storleken på de ökade påfrestningar som svensk ekonomi kommer att utsättas för vid ett EMU-medlemskap samt det finanspolitiska utrymme som kommer att stå till buds. Om detta har inte mycket sagts här och frågorna behandlas utförligt i andra bilagor. Men om man utgår från att Sverige även framdeles kommer att utsättas för asymmetriska chocker, såväl för ekonomin i sin helhet som för vissa regioner och branscher, har vi då under EMU förutsättningar att klara av anpassningen till en ny jämvikt med en god sysselsättningsnivå?

Såsom har argumenterats för är de skattningar av löneflexibiliteten som finns att tillgå i den vetenskapliga litteraturen av begränsat värde då dessa inte kan föras över till dagens situation eller till vad som skulle gälla för svensk ekonomi i ett framtida EMU. Det är därför rimligare att se på Sveriges lärdomar av anpassning vid obalanser med omvärlden och härvidlag har vi färsk erfarenheter som kan utnyttjas.

I samband med inflationsnedväxlingen i början av 1990-talet steg arbetslösheten raskt till rekordnivåer i Sverige. Flexibiliteten på arbetsmarknaden visade sig inte vara tillräckligt stor för att detta skulle kunna undvikas. Liksom många andra länder kom även Sverige att få bestående arbetslöshet och en hög jämviktsarbetslöshet. Detta antyder att de ekonomiska chocker som den svenska ekonomin framdeles kommer att utsättas för inte enbart kommer att kunna hanteras av flexibiliteten i lönebildningen.

EMU-frågan är mångfacetterad med, såsom påpekats, en rad ekonomiska och politiska konsekvenser. För att kunna dra några slutsatser om EMUs lämplighet för Sverige på kort sikt kan man ställa upp ett antal premisser utifrån vilka man kan föra ett resonemang om lämpligheten. Vi antar att: 1) inom tidsramen för den planerade tidpunkten för starten av EMU kommer arbetsmarknaden att uppvisa ungefär samma flexibilitet som i dag, 2) utrymmet för finanspolitiken kommer att vara litet, eventuellt med bötfällning av budgetunderskott, och 3) ett system för skatter och transfereringar mellan länderna saknas.

Ett antal argument talar för att det under dessa premisser är rimligt att inta en skeptisk attityd till EMU-medlemskap. De relevanta argumenten kan listas enligt följande:

- 1) Med stor sannolikhet är nominallöneflexibiliteten *inte* tillräckligt hög för att man vid ekonomiska chocker ska kunna undvika betydande arbetsmarknadsproblem. Erfarenheterna från början av 1990-talet visade att reallöneanpassningen sker alltför långsamt för att arbetslöshet ska kunna undvikas i en situation då ackommoderande politik inte bedrivs. Vissa institutionella förändringar gör att man kan misstänka att nominallöneanpassningen är lägre i dag än tidigare.
- 2) Sverige drabbas, liksom andra länder, av bestående arbetslöshet. 1990-talets utveckling har också visat att svensk ekonomi inte på något avgörande sätt avviker från andra europeiska länders ekonomier. Detta talar för att en ekonomi bör behålla så mycket som möjligt av sådana anpassningsmekanismer som kan ge kortsiktig reallöneanpassning. Annars tenderar redan en höjning av arbetslösheten på kort sikt att permanentas.
- 3) Arbetskraftens internationella rörlighet är alltför låg för att arbetslösheten i någon högre grad ska kunna motverkas genom internationell migration. Även om arbetskraftens rörlighet inom landet är hög är det uppenbart att det kommer att ta lång tid innan svenska löntagare i någon större omfattning finner det naturligt att ta arbete utomlands. En nödvändig kvantitativ anpassningsmekanism kommer därmed att saknas för en lång tid framöver.

Man måste även fråga sig om det i praktiken är möjligt att få till stånd en så hög löneflexibilitet att anpassningen till chocker under EMU blir tillfredsställande. Orsaken till att anpassningen till regionala chocker i USA förefaller fungera väl är *inte* i första hand att löneflexibiliteten skulle vara hög. Enligt Blanchard & Katz (1992) är det i stället att

arbetskraftens geografiska rörlighet är hög. Sala-i-Martin & Sachs (1993) lägger större vikt vid de regionala skatte- och transfereringssystemen i USA. På samma sätt framkommer i Fredriksson (1995) att den regionala anpassningen också i Sverige vid chocker primärt vilar på arbetskraftsrörlighet och inte på löneflexibilitet. Decressin & Fatas (1994) har visat att anpassningen i individuella EU-länder och i EU totalt primärt äger rum genom anpassning i arbetsmarknadsdeltagandet. Således har ingen av de studier som genomförts om arbetsmarknadsanpassning vid chocker visat att löneanpassning är den avgörande faktorn.

Litteraturen antyder således att det mycket väl kan vara fallet att det i praktiken krävs en hög internationell arbetskraftsrörlighet för att anpassningen vid chocker under EMU ska fungera på ett tillfredsställande sätt. Vidare är det sannolikt betydande svårigheter förknippade med att öka nominallöneflexibiliteten på ett sådant sätt att den också förblir stabilt hög. Normer och attityder till relativlöner är sannolikt de viktigaste orsakerna till lönestelheter och det förefaller osäkert om man permanent kan ändra dessa.

Skulle det vara fallet att den internationella arbetskraftsrörligheten är avgörande för EMU-medlemskapets framgång, innebär detta också att medlemskapet inte kommer att vara lämpligt förrän på mycket lång sikt.

Skulle situationen vara mycket annorlunda om Sverige stod utanför EMU? Vi får då utgå från att ett antal länder har etablerat EMU. Såsom EU-land och med tanke på att Sverige har visat ett tydligt intresse av att gå med i det monetära samarbetet, kommer utrymmet för finanspolitiken även då att vara begränsat om än inte i samma utsträckning som under EMU. Vid ett bibehållande av den svenska kronan finns emellertid förutsättningar att finna växelkurssystem som kan förväntas ge ekonomin en icke oväsentlig del av den anpassningsförmåga som krävs för att undvika arbetslöshetsproblem vid chocker. Detta för självfallet med sig vissa andra negativa effekter såsom risk för högre ränta, högre inflation etc.

Ett medlemskap i EMU är för ett EU-land ett naturligt steg i integrationsprocessen. De vinster som Sverige skulle göra vid ett EMU-medlemskap – lägre transaktionskostnader, politiska fördelar m m – måste vägas mot de risker för hög och bestående arbetslöshet som också är förknippade med ett EMU-deltagande. En rimlig bedömning är att dessa risker kommer att vara stora under en lång tid framöver.

Som nämndes inledningsvis finns alltför litet av erfarenheter av monetära unioner i världen för att vi skulle kunna hävda att vi med någon större bestämdhet vet vad som kommer att hända. Den erfarenheten kan emellertid Sverige skaffa sig genom att skjuta upp

EMU-deltagandet varvid vi får ett empiriskt underlag utifrån vilket vi sedan bättre kan bestämma den lämpliga tidpunkten för ett EMU-inträde. Det finns således goda skäl att avvakta och se hur det monetära samarbetet utvecklar sig för de kärnländer, Tyskland, Frankrike, Belgien och andra, som i dag framstår som mer naturliga EMU-medlemmar än Sverige.

Även om ett antal andra EU-länder går vidare med EMU enligt nuvarande planer är det rimligt att Sverige avstår från EMU-medlemskap åtminstone fram till år 2005. Under perioden fram till dess kan Sverige utvärdera hur samarbetet fungerar för de länder som har bättre förutsättningar att dra nytta av EMU. Eventuellt kan vi också öka löneflexibiliteten och arbetskraftsrörligheten för att EMU ska bli mer gynnsamt för Sverige.

Appendix

Samordnad sysselsättningspolitik, Waigel-planen och arbetslösheten

Målsättningen om den fulla sysselsättningen har vid sidan om låg inflation och goda statsfinanser förts upp som en viktig målsättning inom EU. Tanken har framförts att man genom finanspolitiskt, strukturpolitiskt eller annat samarbete på EU-nivå skulle kunna minska den totala arbetslösheten. Finns det anledning att tro att detta kan vara en framkomlig väg för att nå full sysselsättning i Europa? Här ska göras några reflektioner på detta.

I dag är problemet knappast bristande internationell samordning av finanspolitiken. Så länge den internationella arbetskraftsrörligheten är låg i Europa är det också naturligt att varje enskilt land bedriver stabiliseringspolitik för att uppnå full sysselsättning. Först då arbetskraften rör sig mycket lätt över nationsgränserna i EU kommer det också att bli mer naturligt att finanspolitiska stabiliseringåtgärder vidtas på federal nivå.

Man skulle dock kunna tänka sig en samordnad finanspolitisk expansion inom hela EU även innan faktorrörligheten har utvecklats och detta i det fall då länder har en arbetslöshet klart över nivån på arbetslösheten där inflationen tilltar. De länder som inte är i denna situation kommer vid en sådan expansion att missgynnas. För att en samordnad finanspolitisk expansion ska ha en positiv effekt måste således flera mycket osannolika förutsättningar vara uppfyllda.

Det finanspolitiska utrymmet för enskilda EU-stater är mycket begränsat, i synnerhet för de länder som också är medlemmar i EMU. Det har framlagts förslag, den så kallade Waigel-planen, om bestraffning av ett land i de fall budgetunderskottet blir för stort. Tanken med detta torde vara att länder ska påföras restriktioner vad gäller finanspolitisk stabiliseringspolitik och att så mycket som möjligt av anpassning till ekonomiska förändringar ska ske genom flexibilitet i löne- och prisbildningen. Som framkommit i tidigare avsnitt saknas i dag i hög grad denna flexibilitet och förslag om bötfällning av länder som bedöms ha alltför stora budgetunderskott begränsar anpassningsmöjligheterna ytterligare.

Om Waigel-planen genomförs kan man trots finanspolitisk återhållsamhet komma att bestraffas. Anta att Sverige är med i EMU och drabbas av en ekonomisk chock medan andra EMU-stater är opåverkade. Om Sverige i utgångsläget har ett budgetunderskott på, säg, 2-3 procent av BNP, kan man inte motverka denna chock med en tillräckligt kraftfull finanspolitisk expansion. Denna skulle nämligen leda till ett kortsiktigt budgetunderskott som skulle bötfällas. Regeringen måste då förlita sig på löne- och prisanpassning. Om denna inte kommer till stånd kommer arbetslösheten att stiga. Med nuvarande stora statliga finansieringsansvar för arbetslösheten, blir följderna likväl ökade budgetunderskott. Om bestående effekter på arbetslösheten uppstår, blir också budgetunderskottet långsiktigt och andra delar av den offentliga verksamheten kommer att drabbas. Budgetunderskotten till följd av den ökade arbetslösheten kan således ändå medföra att Sverige tvingas betala böter, trots att man alltså undvikit en kortsiktig finanspolitisk expansion. Med tanke på att statliga budgetar ofta visat sig mycket svåra att styra och okontrollerade budgetunderskott lätt uppstår, förefaller det tveksamt att använda sig av den typen av incitament som Waigel har föreslagit.

Finns det då argument för att genomföra strukturella åtgärder på ett samordnat sätt inom EU såsom föreslagits? EU-länderna är mycket olika vad gäller arbetsmarknadsinstitutioner.

Fackföreningsanslutningen varierar kraftigt mellan länderna, arbetslöshetsförsäkringen är olika organiserad m m. Vi kan i dag inte säga entydigt att vissa länders strukturer och institutioner har bättre förutsättningar än andra länders att leda tillbaka till full sysselsättning. De länder som har sådana institutioner att reallöneflexibiliteten är hög är också de länder vars förutsättningar att uppnå den fulla sysselsättningen är bäst.

Det finns dock all anledning att sprida de erfarenheter länder gör av arbetslöshetsbekämpning och i detta avseende kan ett internationellt samarbete spela en roll för att pressa ned arbetslösheten. Dessa erfarenheter sprids redan i dag i hög grad, i synnerhet i vetenskapliga kretsar. Ett formaliserat erfarenhetsutbyte kan emellertid ytterligare bidra till att öka den institutionella konkurrensen mellan länderna och ge utrymme för enskilda stater att pröva olika medel mot arbetslöshet. Åtgärder för att förbättra den internationella överensstämmelsen (matchningen) mellan lediga platser och arbetslösa kan också inordnas under en samordnad sysselsättningspolitik och därigenom minska arbetslösheten. Spridningen av information om lediga platser och lokala arbetsförhållanden har varit en viktig del av den integrerade nordiska arbetsmarknaden, där rörligheten under långa perioder var god.

Referenser

- Agell, J & P Lundborg (1995), "Theories of Pay and Unemployment: Survey Evidence from Swedish Manufacturing Firms", *Scandinavian Journal of Economics* 97.
- Alogoskoufis, G S & A Manning (1988), "On the Persistence of Unemployment", *Economic Policy* 7.
- Baldwin, R m fl (1992), "Is Bigger Better?-The Economics of EC Enlargement", Centre for Economic Policy Research.
- Bayoumi, T & B Eichengreen (1990), "Shocking Aspects of European Monetary Unification", NBER Working Paper No 3949.
- Bean, C, Layard, R & S Nickell (1986), "The Rise in Unemployment: A Multi-Country Study", *Economica* 53, Supplement.
- Blanchard, J O & L F Katz (1992), "Regional Evolutions", *Brookings Paper on Economic Activity* 1.
- Blanchflower, D G & A J Oswald (1994), *The Wage Curve*, The MIT Press, Cambridge.
- Blinder, A C & D H Choi (1990), "A Shred of Evidence on Theories of Wage Stickiness", *Quarterly Journal of Economics* 105.
- Bruno, M & J D Sachs (1985), *Economics of Worldwide Stagflation*, Basil and Blackwell, Oxford.
- Calmfors, L (1995), "Labour Market Policy and Unemployment", *European Economic Review* 39.
- Calmfors, L & J Driffill (1988), "Bargaining Structure, Corporatism and Macroeconomic Performance", *Economic Policy* 6.
- Calmfors, L & A Forslund (1990), "Wage Formation in Sweden", i Calmfors, L (red), *Wage Formation and Macroeconomic Policy in the Nordic Countries*, SNS förlag, Stockholm och Oxford University Press, Oxford.
- Calmfors, L & R Nymoén (1990), "Real Wage Adjustment and Employment Policies in the Nordic Countries", *Economic Policy* 5.
- Card, D (1995), "The Wage Curve: A Review", *Journal of Economic Literature* 33.
- Decressin, J & A Fatas (1994), "Regional Labor Market Dynamics in Europe", CEPR Discussion Paper No 1085.

- Edin, P A & B Holmlund (1992), "The Swedish Wage Structure: The Rise and Fall of Solidarity Wage Policy?", Working Paper 1992:13, nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.
- Edin, P A & B Holmlund (1994), "Arbetslösheten och arbetsmarknadens funktionssätt", bilaga 8 till Långtidsutredningen 1994.
- Edin, P A, Holmlund, B & T Östros (1994), "Wage Behavior and Labor Market Programs in Sweden: Evidence from Micro Data", i Tachibanaki (red), *Labour Market and Economic Performance: Europe, Japan and the United States*, St Martins Press, New York.
- Edin, P A & J Zetterberg (1993), "Interindustry Wage Differentials: Evidence from Sweden and a Comparison with the United States", *American Economic Review* 82.
- Forslund, A (1992), "Arbetslöshet och arbetsmarknadspolitik", bilaga 7 till Långtidsutredningen 1992.
- Fredriksson, P (1995), "The Dynamics of Regional Labor Markets and Active Labor Market Policy: Swedish Evidence", Working Paper No 20, nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.
- Holden, S (1994), "Wage Bargaining and Nominal Rigidities", *European Economic Review* 38.
- Holm, E & S Öberg (1984), "Hushållsförändringar som förklaring till flyttningar", i SOU 1984:1, *Sociala aspekter på regional planering*.
- Holmlund, B (1984), "Income Prospects and Job Mobility: The Case of Sweden", *European Economic Review* 24.
- Holmlund, B (1990), "Svensk lönebildning – Teori, empiri, politik", bilaga 24 till Långtidsutredningen 1990, Allmänna förlaget, Stockholm.
- Holmlund, B (1993), "Arbetslösheten - Konjunkturfenomen eller systemfel?", bilaga 12 till Ekonomikommisionens förslag.
- Holmlund, B & P Lundborg (1988), "Unemployment Insurance and Union Wage Setting", *Scandinavian Journal of Economics* 90.
- Holmlund, B & P Lundborg (1988), "Unemployment Insurance Schemes for Reducing the Natural Rate of Unemployment", *Journal of Public Economics* 38.
- Holmlund, B & P Lundborg (1996), "Wage Bargaining, Union Membership, and the Organization of Unemployment Insurance", stencil, Uppsala universitet och Industriens utredningsinstitut.

- Holmlund, B & P Skedinger (1990), "Wage Bargaining and Wage Drift: Evidence from the Swedish Wood Industry", i Calmfors, L (red), *Wage Formation and Macroeconomic Policy in the Nordic Countries*, SNS Förlag, Stockholm.
- Jackman, R & S Savouri (1991), "Regional Migration in Britain: An Analysis of Gross Flows using NHS Central Register Data", Discussion Paper 27, Center for Economic Performance, London School of Economics.
- Kenen, P (1969), "The Theory of Optimum Currency Areas: An Eclectic View", i Mundell & Swoboda (red), *Monetary Problems of the International Economy*, University of Chicago Press, Chicago.
- Layard, R, Nickell, S & R Jackman (1991), "Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market", Oxford University Press, New York.
- Lewis, G (1963), *Unionism and Relative Wages in the United States*, University of Chicago Press, Chicago.
- Lundberg, L (1996), "Utbildning, internationell konkurrenskraft och strukturomvandling i svensk industri", stencil, Fackföreningsrörelsens institut för ekonomisk forskning.
- Lundborg, P (1991a), "Determinants of Migration in the Nordic Labor Market", *Scandinavian Journal of Economics* 93.
- Lundborg, P (1991b), "An Interpretation of the Effects of Age on Migration: Nordic Migrants Choice of Settlement in Sweden", *Southern Economic Journal* 58.
- Lundborg, P (1995), "Taxes and Job Mobility in Sweden", stencil, Industriens utredningsinstitut.
- Lundgren, N (1996), "Vad vill Sverige med EU", Konjunkturrådets rapport 1996, SNS förlag, Stockholm.
- McDonald, I M & R Solow (1981), "Wage Bargaining and Employment", *American Economic Review* 71.
- Mundell, R (1961), "A Theory of Optimum Currency Areas", *American Economic Review* 50.
- Nilsson, C (1995), "Den interregionala omflyttningen i Sverige", EFA, Arbetsmarknadsdepartementet.
- Nilsson, C & J Zetterberg (1987), "Lönestruktur och strukturella arbetsmarknadsproblem", bilaga 10 till Långtidsutredningen 1987, Allmänna förlaget, Stockholm.
- OECD (1989), "Economies in Transition: Structural Adjustment in OECD Countries", Paris.
- Pedersen, P (1994), *Scandinavian Skill Migration in Perspective of the European Integration Process*, North-Holland Elsevier.

- Sala-i-Martin, X & J Sachs (1991), "Fiscal Federalism and Optimum Currency Areas: Evidence for Europe from the United States", NBER Working Paper No 3855, Cambridge, Massachusetts.
- Skedinger, P (1993), "Hur fungerar de regionala arbetsmarknaderna?", i *Tretton aspekter på regional utveckling*, NUTEK.
- Solow, R (1990), *The Labor Market as a Social Institution*, Basil Blackwell, Cambridge, Massachusetts.
- van Ours, J (1990), "An International Comparative Study on Job Mobility", *Labour* 4.
- Westerlund, O (1995), "Economic Influences on Migration in Sweden", Umeå Economic Studies nr 379, opublicerad doktorsavhandling, Umeå universitet.

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

---

1. Den nya gymnasieskolan – hur går det? U.
  2. Samverkansmönster i svensk forskningsfinansiering. U.
  3. Fritid i förändring.
Om kön och fördelning av fritidsresurser. C.
  4. Vem bestämmer vad? EU:s interna spelregler inför regeringskonferensen 1996. UD.
  5. Politikområden under lupp. Frågor om EU:s första pelare inför regeringskonferensen 1996. UD.
  6. Ett år med EU. Svenska statstjänstemäns erfarenheter av arbetet i EU. UD.
  7. Av vitalt intresse. EU:s utrikes- och säkerhetspolitik inför regeringskonferensen. UD.
  8. Batterierna – en laddad fråga. M.
  9. Om järnvägens trafikledning m.m. K.
  10. Forskning för vår vardag. C.
  11. EU-mopeden. Ålders- och behörighetskrav för två- och trehjuliga motorfordon. K.
  12. Kommuner och landsting med betalningssvårigheter. Fi.
  13. Offentlig djurskyddstillsyn. Jo.
  14. Budgetlag – regeringens befogenheter på finansmaktens område. Fi.
  15. Union för både öst och väst. Politiska, rättsliga och ekonomiska aspekter av EU:s sjätte utvidgning. UD.
  16. Förankring och rättigheter. Om folkomröstningar, utträdesrätt, medborgarskap och mänskliga rättigheter i EU. UD.
  17. Bättre trafik med väginformatik. K.
  18. Totalförsvarspliktiga m95. Förslag om jobb/studier efter muck, bostadsbidrag, dagpenning, försäkringar. Fö.
  19. Sverige, EU och framtiden. EU 96-kommitténs bedömningar inför regeringskonferensen 1996. UD.
  20. Samordnad rollfördelning inom teknisk forskning. U.
  21. Reform och förändring. Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform. U.
  22. Inflytande på riktigt – Om elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar. U.
  23. Kartläggning och analys av den offentliga sektorns upphandling av varor och tjänster med miljöpåverkan. N.
  24. Från Maastricht till Turin. Bakgrund och övriga EU-länders förslag och debatt inför regeringskonferensen 1996. UD.
  25. Från massmedia till multimedia – att digitalisera svensk television. Ku.
  26. Ny kurs i trafikpolitiken + Bilagor. K.
  27. En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande. U.
  28. Det forskningspolitiska landskapet i Norden på 1990-talet. U.
  29. Forskning och Pengar. U.
  30. Borgenärsbrotten – en översyn av 11 kap. brottsbalken. Fi.
  31. Attityder och lagstiftning i samverkan + bilagedel. C.
  32. Möss och människor. Exempel på bra IT-användning bland barn och ungdomar. SB.
  33. Banverkets myndighetsroll m.m. K.
  34. Aktiv arbetsmarknadspolitik + expertbilaga. A.
  35. Kriminalunderrättelseregister DNA-register. Ju.
  36. Högskola i Malmö. U.
  37. Sveriges medverkan i FN:s familjeår. S.
  38. Nationalstadsparken. M.
  39. Rapport från klimatdelegationen 1995. Klimatrelaterad forskning. M.
  40. Elektronisk dokumenthantering. Ju.
  41. Statens maritima verksamhet. Fö.
  42. Demokrati och öppenhet. Om folkvalda parlament och offentlighet i EU. UD.
  43. Jämställdheten i EU. Spelregler och verklighetsbilder. UD.
  44. Översyn av skatteflyktlagen. Reformerat förhandsbesked. Fi.
  45. Presumptionsregeln i expropriationslagen. Ju.
  46. Enskilda vägar. K.
  47. Cirkelsamhället. Studiecirkelns betydelser för individ och lokalsamhälle. U.
  48. Shaping Sustainable Homes in an Urbanizing World. Swedish National Report for Habitat II. N.
  49. Regler för handel med el. N.
  50. Förbud mot vapen på allmän plats m.m. Ju.
  51. Grundläggande drag i en ny arbetslöshetsförsäkring – alternativ och förslag. A.
  52. Precisering av handelsändamålet i detaljplan. M.
  53. Kalkning av sjöar och vattendrag. M.
  54. Kooperativa möjligheter i storstadsområden. S.
  55. Sverige, framtiden och mångfalden. A.
  55. På väg mot egenföretagande. A.
  55. Vägar in i Sverige. A.
  56. Hälften vore nog – om kvinnor och män på 90-talets arbetsmarknad. A.
  57. Pensionssamordning för svenskar i EU-tjänst. Fi.
  58. Finansieringen av det civila försvaret. Fö.
-

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

---

59. Europapolitikens kunskapsgrund.
En principdiskussion utifrån
EU 96-kommitténs erfarenheter. UD.
60. Miljö och jordbruk. Om EU:s miljöregler och
utvidgningens effekter på den gemensamma
jordbrukspolitiken. UD.
61. Olika länder – olika takt. Om flexibel integration
och förhållandet mellan stora och små stater i EU.
UD.
62. EU, konsumenterna och maten
– Förväntningar och verklighet. Jo.
63. Medicinska undersökningar i arbetslivet. A.
64. Försäkringskassan Sverige – Översyn av
socialförsäkringens administration. S.
65. Administrationen av EU:s jordbrukspolitik
i Sverige. Jo.
66. Utvärderat personval. Ju.
67. Medborgerlig insyn i kommunala entreprenader.
Fi.
68. Några folkbokföringsfrågor. Fi.
69. Kompetens och kapital + bilaga. N.
70. Samverkan mellan högskolan och näringslivet. N.
71. Lokal demokrati och delaktighet i Sveriges städer
och landsbygd. In.
72. Rättspsykiatriskt forskningsregister. S.
73. Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet.
Volym 1 – En granskning. M.
73. Swedish Nuclear Regulatory Activities.
Volume 1 – An Assessment. M.
74. Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet.
Volym 2 – Faktaregulatorer. M.
74. Swedish Nuclear Regulatory Activities.
Volume 2 – Descriptions. M.
75. Värden i folkhögskolevärlden. U.
76. EU:s regeringskonferens – procedurer, aktörer,
formalia. Sammanfattning av ett seminarium i
april 1996. UD.
77. Utländska försäkringsgivare med verksamhet i
Sverige. Fi.
78. Elberedskapen. Organisation, ansvarsfördelning
och finansiering. N.
79. Översyn av revisionsreglerna. Fi.
80. Viktigt meddelande.
Radio och TV i Kris och Krig. Ku.
81. Skydd för sparande i sparkasseverksamhet. Fi.
82. En översyn av luft- sjö- och spårtrafikens
tillsynsmyndigheter. K.
83. Allmänt pensionssparande. S.
84. Ekobrottsforskning. Ju.
85. Egon Jönsson – en kartläggning av lokala sam-
verkansprojekt inom rehabiliteringsområdet. S.
86. Utvecklad samordning inom det civila försvaret
och freds räddningstjänsten. Kartläggning,
överbåganden och förslag. Fö.
87. Tredimensionell fastighetsindelning. Ju.
88. Kameraövervakning. Ju.
89. Samverkan mellan högskolan och de små och
medelstora företagen. N.
90. Sammanhållet studiestöd. U.
91. Den privata vårdens omfattning och framtida
ersättningsformer – En översyn av de nationella
taxorna för läkare och sjukgymnaster. S.
92. IT i miljöarbetet. M.
93. Ny yrkestrafiklagstiftning. K.
94. Nationell teledresskatalog. K.
95. Botniabanan. K.
96. Strukturförändring och besparing.
En uppföljning av genomförda förändringar
inom försvarsmaktens ledningsorganisation. Fö.
97. Effektivare försvarsfastigheter!
Utvärdering av en reform. Fö.
98. Vem styr försvaret? Utvärdering av
effekterna av LEMO-reformen. Fö.
99. Avveckling med inläring. Erfarenheter från
LEMO-reformens avveckling av personal. Fö.
100. Ett nytt system för skattebetalningar. Del A.
Ett nytt system för skattebetalningar. Del B.
Författningsförslag, författningskommentarer
och bilagor. Fi.
101. Kärnavfall – teknik och platsval. KASAMs
yttrande över SKBs FUD-Program 95. M.
102. TUFF – Teckenspråksutbildning för föräldrar. U.
103. Miljöbalken. En skärpt och samordnad
miljölagstiftning för en hållbar utveckling.
Del 1 och 2. M.
104. Konsumentskydd på elmarknaden. C.
105. Att främja donationer till universitet
och högskolor. U.
106. EU och Sverige – från Kiruna till Malmö.
Sammanfattning av fyra regionala möten
1995-96. UD.
107. Union utan gränser – konsekvenser, möjligheter,
problem. Sammanfattning av ett seminarium i
november 1995. UD.
108. Konsumenterna och miljön. C.
109. Från åkerlotter till Paradis – ett delbetänkande
från Utredningen om universitetsfastigheter m.m.
angående överlåtelse och tomträttsupplåtelse av
vissa högskolefastigheter. Fi.
110. Inför ett Svenskt kulturnät – IT och framtiden
inom kulturområdet. Ku.

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

---

111. Bevakad övergång. Åldersgränser för unga upp till 30 år. C
  112. Integrering av miljöhänsyn inom den statliga förvaltningen. M.
  113. En allmän och aktiv försäkring vid sjukdom och rehabilitering. Del 1 och 2. S.
  114. En körkortsreform. K.
  115. Barnkonventionen och utlänningslagen. S.
  116. Artikel 6 i Europakonventionen och skatteutredningen. Fi.
  117. Expertrapporter från Skatteväxlingskommittén. Fi.
  118. Station Stockholm Nord. K.
  119. Lättnad i dubbelbeskattningen av mindre företags inkomster. Fi.
  120. Högskolan i Malmö – Slutbetänkande. U.
  121. Spår, miljö och stadsbild i centrala Stockholm. K.
  122. Kunskapssyn och samhällsnytta i hantverkscirklar och hantverksutövande. U.
  123. Iakttagelser och förslag efter omstruktureringen av försvarets ledning och stöd. Fö.
  124. Miljö för en hållbar hälsoutveckling. Betänkande. Förslag till nationellt handlingsprogram. S. Bilaga 1. Miljörelaterade hälsorisker. S. Bilaga 2. Aktörer och verktyg i miljöhälsoarbetet. S. Environment for Sustainable Health Development – an Action Plan for Sweden. S.
  125. Droger i trafiken. Ju.
  126. Doping i folkhälsoperspektiv. Del A och Del B. S.
  127. Folkbildningens institutioner. U.
  128. Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn. Ku.
  129. Den kommunala självstyrelsen och grundlagen. In.
  130. De två kulturerna. Rapporter av Klaus Richard Böhme, Bo Hult, Carl-Einar Stålvant samt Kent Zetterberg. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. Fö.
  131. Extern värdering av hot och förmåga. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. Fö.
  132. Det stora och snabba greppet. Om LEMO-reformens metoder och resultat. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. Fö.
  133. Jämställd vård. Olika vård på lika villkor. S.
  134. Jämställd vård. Möten i vården ur ett tvärvetenskapligt perspektiv. S.
  135. Fibromyalgi och Duchennes muskeldystrofi. Kunskapsläge och behov av framtida FoU. S.
  136. Effekter av EU:s jordbrukspolitik. Jo.
  137. Kommunalförbund och gemensam nämnd – två former för kommunal samverkan. In.
  138. Ny behörighetsreglering på hälso- och sjukvårdens område m.m. S.
  139. Skatt på avfall. Fi.
  140. KO:s biträde åt enskilda. In.
  141. Vårdavgifter vid rättspsykiatrisk vård, m.m. S.
  142. Länsstyrelsernas roll i infrastrukturplaneringen. K.
  143. Krock eller möte – Om den mångkulturella skolan. U.
  144. Ökad konkurrens i handeln med livsmedel. N.
  145. Arbetstid
längd, förläggning och inflytande + bilagedel. A.
  146. Att återerövra vardagen. S.
  147. Övergångsbestämmelser till miljöbalken. M.
  148. Översyn av förvärvslagen och hyreslagen Borgen och pant. Ju.
  149. Elberedskapen. Författningsfrågor. N.
  150. En allmän och sammanhållen arbetslöshetsförsäkring. A.
  151. Bidrag genom arbete – En antologi. S.
  152. Gruvorna och framtiden. N.
  153. Hållbar utveckling i Sveriges skärgårdsområden. M.
  154. Tre rapporter om studiecirklar. U.
  155. Omtankar om vattendrag
ett nytt angreppssätt. M.
  156. Bostadspolitik 2000 – från produktions- till boendepolitik + Särtryck + Bilaga. In.
  157. Översyn av redovisningslagstiftningen. Ju.
  158. Sverige och EMU + Bilagor. Fi.
  159. Folkbildningen – en utvärdering. U.
  160. Bouppteckningar och arvsskatt. Ju.
  161. Rätt att flytta – en fråga om bemötande av äldre. S.
  162. På medborgarnas villkor – en demokratisk infrastruktur + bilaga. In.
  163. Behov och resurser i vården – en analys. S.
  164. Livslångt lärande i arbetslivet – steg på vägen mot ett kunskapssamhälle. Ett diskussionsunderlag. U.
  165. Ny kurs i trafikpolitiken. Delbetänkande om beskattning av vägtrafiken. K.
  166. Lärare för högskola i utveckling. U.
  167. Gymnasieutbildning för vissa ungdomar med funktionshinder. U.
  168. Översyn av PBL och va-lagen. In.
  169. Förnyelsen av kommuner och landsting. In.
  169. Kommunala förnyelseproblem.
En statsvetenskaplig betraktelse. Bilaga I. In.
  169. Kommunerna och den statliga styrningen.
Bilaga II. In.
-

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

---

169. Budgetpolitik. En studie av behovsbudgetering i två decentraliserade organisationer. Bilaga III. In.
  169. Konkurrensutsättning inom äldreomsorgen i Stockholms stad. Politisk-demokratiska aspekter. Bilaga IV. In.
  169. Förändringsmodeller och förändringsprocesser i kommuner och landsting. Några empiriska studier. Bilaga V. In.
  170. Fritidsbåten och samhället. K.
  171. Konsekvenserna för CAP av WTO-åtagandena och en östutvidgning. Jo.
  172. Licensavgift – en principskiss. Ju.
  173. När makten gör fel. Den offentliga tjänstemannens ställning och ansvar. Fi.
  174. Handikappinstitutet – för bra hjälpmedel och ökad livskvalitet. S.
  175. Styrning och samverkan. S.
  176. Den lokala radion. Ku.
  177. Egenmakt – att återerövra vardagen. S.
  178. IT och Miljö. En samling goda exempel. K.
  179. Statens uppgiftsinsamling från kommuner och landsting. In.
  180. Bättre grepp om bidragen. Ett samlat system för transfereringar till hushåll. Fi.
-

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Möss och människor. Exempel på bra IT-användning bland barn och ungdomar. [32]

Justitiedepartementet

Kriminalunderrättsregister
DNA-register. [35]
Elektronisk dokumenthantering. [40]
Presumtionsregeln i expropriationslagen. [45]
Förbud mot vapen på allmän plats m.m. [50]
Utvärderat personal. [66]
Ekobrottsforskning. [84]
Tredimensionell fastighetsindelning. [87]
Kameraövervakning. [88]
Droger i trafiken. [125]
Översyn av förvärvslagen och hyreslagen
Borgen och pant. [148]
Översyn av redovisningslagstiftningen. [157]
Bouppteckningar och arvsskatt. [160]
Licensavgift – en principskiss. [172]

Utrikesdepartementet

Vem bestämmer vad? EU:s interna spelregler inför regeringskonferensen 1996. [4]
Politikråden under lupp. Frågor om EU:s första pelare inför regeringskonferensen 1996. [5]
Ett år med EU. Svenska statstjänstemäns erfarenheter av arbetet i EU. [6]
Av vitalt intresse. EU:s utrikes- och säkerhetspolitik inför regeringskonferensen. [7]
Union för både öst och väst. Politiska, rättsliga och ekonomiska aspekter av EU:s sjätte utvidgning. [15]
Förankring och rättigheter. Om folkomröstningar, utträdesrätt, medborgarskap och mänskliga rättigheter i EU. [16]
Sverige, EU och framtiden. EU 96-kommitténs bedömningar inför regeringskonferensen 1996. [19]
Från Maastricht till Turin. Bakgrund och övriga EU-länders förslag och debatt inför regeringskonferensen 1996. [24]
Demokrati och öppenhet. Om folkvalda parlament och offentlighet i EU. [42]
Jämställdheten i EU. Spelregler och verklighetsbilder. [43]
Europapolitikens kunskapsgrund. En principdiskussion utifrån EU 96-kommitténs erfarenheter. [59]
Miljö och jordbruk. Om EU:s miljöregler och utvidgningens effekter på den gemensamma jordbrukspolitiken. [60]

Olika länder – olika takt. Om flexibel integration och förhållandet mellan stora och små stater i EU. [61]

EU:s regeringskonferens – procedurer, aktörer, formalia. Sammanfattning av ett seminarium i april 1996. [76]

EU och Sverige – från Kiruna till Malmö. Sammanfattning av fyra regionala möten 1995-96. [106]

Union utan gränser – konsekvenser, möjligheter, problem. Sammanfattning av ett seminarium i november 1995. [107]

Försvarsdepartementet

Totalförsvarspliktiga m95. Förslag om jobb/studier efter muck, bostadsbidrag, dagpenning, försäkringar. [18]
Statens maritima verksamhet. [41]
Finansieringen av det civila försvaret. [58]
Utvecklad samordning inom det civila försvaret och fredsfrämjandetjänsten. Kartläggning, överväganden och förslag. [86]
Strukturförändring och besparing.
En uppföljning av genomförda förändringar inom försvarsmaktens ledningsorganisation. [96]
Effektivare försvarsfastigheter!
Utvärdering av en reform. [97]
Vem styr försvaret? Utvärdering av effekterna av LEMO-reformen. [98]
Avveckling med inläring. Erfarenheter från LEMO-reformens avveckling av personal. [99]
Iakttagelser och förslag efter omstruktureringen av försvarets ledning och stöd. [123]
De två kulturerna. Rapporter av Klaus Richard Böhme, Bo Hultdt, Carl-Einar Stålvant samt Kent Zetterberg. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. [130]
Extern värdering av hot och förmåga. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. [131]
Det stora och snabba greppet. Om LEMO-reformens metoder och resultat. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. [132]

Socialdepartementet

Sveriges medverkan i FN:s familjeår. [37]
Kooperativa möjligheter i storstadsområden. [54]
Försäkringskassan Sverige – Översyn av socialförsäkringens administration. [64]
Rättspsykiatriskt forskningsregister. [72]

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Allmänt pensionssparande. [83]
Egon Jönsson – en kartläggning av lokala samverkansprojekt inom rehabiliteringsområdet. [85]
Den privata världens omfattning och framtida ersättningsformer – En översyn av de nationella taxorna för läkare och sjukgymnaster. [91]
En allmän och aktiv försäkring vid sjukdom och rehabilitering. Del 1 och 2. [113]
Barnkonventionen och utlänningslagen. [115]
Miljö för en hållbar hälsoutveckling.
Betänkande. Förslag till nationellt handlingsprogram. [124]
Bilaga 1. Miljörelaterade hälsorisker. [124]
Bilaga 2. Aktörer och verktyg i miljöhälsoarbetet. [124]
Environment for Sustainable Health Development – an Action Plan for Sweden. [124]
Doping i folkhälsooperspektiv. Del A och Del B. [126]
Jämställd vård. Olika vård på lika villkor. [133]
Jämställd vård. Möten i vården ur ett tvärvetenskapligt perspektiv. [134]
Fibromyalgi och Duchennes muskeldystrofi.
Kunskapsläge och behov av framtida FoU. [135]
Ny behörighetsreglering på hälso- och sjukvårdens område m.m. [138]
Vårdavgifter vid rättspsykiatrisk vård, m.m. [141]
Att återerövra vardagen. [146]
Bidrag genom arbete – En antologi. [151]
Rätt att flytta – en fråga om bemötande av äldre. [161]
Behov och resurser i vården – en analys. [163]
Handikappinstitutet – för bra hjälpmedel och ökad livskvalitet. [174]
Styrning och samverkan. [175]
Egenmakt – att återerövra vardagen. [177]

Kommunikationsdepartementet

Om järnvägens trafikledning m.m. [9]
EU-mopeden. Ålders- och behörighetskrav för två- och trehjuliga motorfordon. [11]
Bättre trafik med väginformatik. [17]
Ny kurs i trafikpolitiken + Bilagor. [26]
Banverkets myndighetsroll m.m. [33]
Enskilda vägar. [46]
En översyn av luft- sjö- och spårtrafikens tillsynsmyndigheter. [82]
Ny yrkestrafiklagstiftning. [93]
Nationell teledresskatalog. [94]
Botniabanan. [95]
En körkortsreform [114]
Station Stockholm Nord. [118]
Spår, miljö och stadsbild i centrala Stockholm. [121]
Länsstyrelsernas roll i infrastrukturplaneringen. [142]
Ny kurs i trafikpolitiken. Delbetänkande om beskattning av vägtrafiken. [165]

Fritidsbåten och samhället. [170]
IT och Miljö. En samling goda exempel. [178]

Finansdepartementet

Kommuner och landsting med betalnings-svårigheter. [12]
Budgetlag – regeringens befogenheter på finansmaktens område. [14]
Borgenårsbrotten – en översyn av 11 kap. brottsbalken. [30]
Översyn av skatteflyktlagen.
Reformerat förhandsbesked. [44]
Pensionssamordning för svenskar i EU-tjänst. [57]
Medborgerlig insyn i kommunala entreprenader. [67]
Några folkbokföringsfrågor. [68]
Utländska försäkringsgivare med verksamhet i Sverige. [77]
Översyn av revisionsreglerna. [79]
Skydd för sparande i sparkasseverksamhet. [81]
Ett nytt system för skattebetalningar. Del A.
Ett nytt system för skattebetalningar. Del B.
Författningsförslag, författningskommentarer och bilagor. [100]
Från åkerlotter till Paradis – ett delbetänkande från Utredningen om universitetsfastigheter m.m. angående överlåtelse och tomträttsupplåtelse av vissa högskolefastigheter. [109]
Artikel 6 i Europakonventionen och skatte-utredningen. [116]
Expertrapporter från Skatteväxlingskommittén. [117]
Lättnad i dubbelbeskattningen av mindre företags inkomster. [119]
Skatt på avfall. [139]
Sverige och EMU + Bilagor. [158]
När makten gör fel. Den offentliga tjänstemannens ställning och ansvar. [173]
Bättre grepp om bidragen. Ett samlat system för transfereringar till hushåll. [180]

Utbildningsdepartementet

Den nya gymnasieskolan – hur går det? [1]
Samverkansmönster i svensk forskningsfinansiering. [2]
Samordnad rollfördelning inom teknisk forskning. [20]
Reform och förändring. Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform. [21]
Inflytande på riktigt – Om elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar. [22]
En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande. [27]

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Det forskningspolitiska landskapet i Norden på 1990-talet. [28]

Forskning och Pengar. [29]

Högskola i Malmö. [36]

Cirkelsamhället. Studiecirklares betydelse för individ och lokalsamhälle. [47]

Värden i folkhögskolevärlden. [75]

Sammanhållet studiestöd. [90]

TUFF - Teckenspråksutbildning för föräldrar. [102]

Att främja donationer till universitet

och högskolor. [105]

Högskolan i Malmö - Slutbetänkande. [120]

Kunskapssyn och samhällsnytta i hantverks-cirklar och hantverksutövande. [122]

Folkbildningens institutioner. [127]

Krock eller möte - Om den mångkulturella skolan. [143]

Tre rapporter om studiecirklar. [154]

Folkbildningen - en utvärdering. [159]

Livslångt lärande i arbetslivet - steg på vägen mot ett kunskapssamhälle. Ett diskussionsunderlag. [164]

Lärare för högskola i utveckling. [166]

Gymnasieutbildning för vissa ungdomar med funktionshinder. [167]

Jordbruksdepartementet

Offentlig djurskyddstillsyn. [13]

EU, konsumenterna och maten

- Förväntningar och verklighet. [62]

Administrationn av EU:s jordbrukspolitik i Sverige. [65]

Effekter av EU:s jordbrukspolitik. [136]

Konsekvenserna för CAP av WTO-åtagandena och en östutvidgning. [171]

Arbetsmarknadsdepartementet

Aktiv arbetsmarknadspolitik + expertbilaga. [34]

Grundläggande drag i en ny arbetslöshetsförsäkring - alternativ och förslag. [51]

Sverige, framtiden och mångfalden. [55]

På väg mot egenföretagande. [55]

Vägar in i Sverige. [55]

Hälften vore nog - om kvinnor och män på 90-talets arbetsmarknad. [56]

Medicinska undersökningar i arbetslivet. [63]

Arbets-tid

längd, förläggning och inflytande + bilagedel. [145]

En allmän och sammanhållen arbetslöshets-försäkring. [150]

Kulturdepartementet

Från massmedia till multimedia - att digitalisera svensk television. [25]

Viktigt meddelande.

Radio och TV i Kris och Krig. [80]

Inför ett Svenskt kulturnät - IT och framtiden inom kulturområdet. [110]

Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn. [128]

Den lokala radion. [176]

Näringsdepartementet

Kartläggning och analys av den offentliga sektorns upphandling av varor och tjänster med miljöpåverkan. [23]

Shaping Sustainable Homes in an Urbanizing World. Swedish National Report for Habitat II. [48]

Regler för handel med el. [49]

Kompetens och kapital + bilaga. [69]

Samverkan mellan högskolan och näringslivet. [70]

Elberedskapen. Organisation, ansvarsfördelning och finansiering. [78]

Samverkan mellan högskolan och de små och

medelstora företagen. [89]

Närings- och handelsdepartementet

Ökad konkurrens i handeln med livsmedel. [144]

Elberedskapen. Författningsfrågor. [149]

Gruvorna och framtiden. [152]

Civildepartementet

Fritid i förändring.

Om kön och fördelning av fritidsresurser. [3]

Forskning för vår vardag. [10]

Attityder och lagstiftning i samverkan

+ bilagedel. [31]

Konsumentskydd på elmarknaden. [104]

Konsumenterna och miljön. [108]

Bevakad övergång. Åldersgränser för unga upp till 30 år. [111]

Inrikesdepartementet

Lokal demokrati och delaktighet i Sveriges städer och landsbygd. [71]

Den kommunala självstyrelsen och grundlagen. [129]

Kommunalförbund och gemensam nämnd -

två former för kommunal samverkan. [137]

KO:s biträde åt enskilda. [140]

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Bostadspolitik 2000 – från produktions- till boendepolitik + Särtryck + Bilaga [156]
På medborgarnas villkor – en demokratisk infrastruktur + bilagor. [162]
Översyn av PBL och va-lagen. [168]
Förnyelsen av kommuner och landsting. [169]
Kommunala förnyelseproblem.
En statsvetenskaplig betraktelse. Bilaga I. [169]
Kommunerna och den statliga styrningen. Bilaga II. [169]
Budgetpolitik. En studie av behovsbudgetering i två decentraliserade organisationer. Bilaga III. [169]
Konkurrensetsättning inom äldreomsorgen i Stockholms stad. Politisk-demokratiska aspekter. Bilaga IV. [169]
Förändringsmodeller och förändringsprocesser i kommuner och landsting. Några empiriska studier. Bilaga V. [169]
Statens uppgiftsinsamling från kommuner och landsting. [179]

Miljödepartementet

Batterierna – en laddad fråga. [8]
Nationalstadsparker. [38]
Rapport från klimatdelegationen 1995.
Klimatrelaterad forskning. [39]
Precisering av handelsändamålet i detaljplan. [52]
Kalkning av sjöar och vattendrag [53]
Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet.
Volym 1 – En granskning. [73]
Swedish Nuclear Regulatory Activities.
Volume 1 – An Assessment. [73]
Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet.
Volym 2 – Faktaredogörelser. [74]
Swedish Nuclear Regulatory Activities.
Volume 2 – Descriptions. [74]
IT i miljöarbetet. [92]
Kärnavfall – teknik och platsval. KASAMs yttrande över SKBs FUD-Program 95. [101]
Miljöbalken. En skärpt och samordnad miljölagstiftning för en hållbar utveckling.
Del 1 och 2. [103]
Integrering av miljöhänsyn inom den statliga förvaltningen. [112]
Övergångsbestämmelser till miljöbalken. [147]
Hållbar utveckling i Sveriges skärgårdsområden. [153]
Omtankar om vattendrag
ett nytt angreppssätt. [155]

FRITZES

POSTADRESS: 106 47 STOCKHOLM
FAX 08-690 91 91, TELEFON 08-690 91 90

ISBN 91-38-20451-7
ISSN 0375-250X